

Prawne determinanty procesu kształcenia w szkołach wyższych w latach 1920–1990 (Część II)

Wprowadzenie – warunki realizacji procesu kształcenia

Warunki wyznaczające proces kształcenia w szkołach wyższych to problematyka szeroka. I choć da się ją sprowadzić do prawem wyznaczonych wymagań, w całej złożoności tego procesu nie można o nim mówić w oderwaniu od zmian wprowadzanych w systemie i strukturze organizacyjnej szkolnictwa wyższego i wyznaczaniu w niej miejsca szkołom wyższym na przestrzeni lat 1920–1990, modelach kształcenia w szkołach wyższych, zwykle identyfikowanych z przyjmowanym w danym okresie rozumieniem triady pojęć „kształcenie–nauczanie–wychowanie”. Poniższe rozważania tę problematykę dopełniają o analizę i ocenę stawianych przez prawodawcę szkołom wyższym warunków wymaganych dla realizacji procesu kształcenia (nauczania)¹. Pozwalają również na dokonanie porównania rozwiązań prawnych przyjmowanych w kolejno wdrażanych reformach w okresie Polski międzywojennej oraz po II wojnie światowej (w Polsce Ludowej i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej).

Zakres wymagań potrzebnych do osiągnięcia celów dydaktycznych można sprowadzić do dwóch grup: o charakterze podmiotowym i przedmiotowym. Grupę pierwszą tworzą stawiane przez prawodawcę wymagania dotyczące kadry dydaktycznej, osób zamierzających podjąć

---

¹ Część I niniejszego artykułu została opublikowana w: „Studia Prawa Publicznego” 2013, nr 4, s. 55–79.

studia oraz studentów, natomiast grupę drugą – warunki materialne wraz z bazą dydaktyczną, urządzeniami i pomocami naukowymi. Rozważania koncentrują się na zagadnieniach dotyczących: (1) kształcących, (2) kształconych, (3) treści kształcenia i podejmowanych działań służących ich osiągnięciu oraz (4) infrastruktury dydaktycznej.

1. Grono nauczycieli w szkołach wyższych

Warunkiem rzetelnego wykonywania przez szkołę wyższą powierzonych jej zadań dydaktyczno-wychowawczych był niewątpliwie autorytet naukowy zapewniany przez grono kształcących z nią związanych. Przed kadrami naukowymi i dydaktycznymi prawodawca nie bez racji stawiał wysokie wymagania. Sprowadzał je zarówno do kwalifikacji zawodowych (naukowych) i moralnych² (ideowych i moralnych³, wysoce etycznych⁴), jak i obowiązków wypełnianych w szkole zatrudniającej i poza nią. W okresie objętym analizą przyjęte w tej mierze rozwiązania nie były jednolite. Wprawdzie w każdym z ówczesnie wdrożonych aktów prawnych trzon kadry dydaktycznej szkół wyższych stanowiła kadra profesorów i docentów, jednak warunki ich zatrudniania i awansowania oraz zakres praw i obowiązków zmieniały się. Zmieniało się także postrzeganie kadry pomocniczo realizującej cele dydaktyczne: od pozycji pomocniczych sił naukowych (w okresie międzywojennym i w pierwszych latach po II wojnie światowej) do statusu nauczycieli akademickich włącznie (w PRL).

---

² Art. 1 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 II 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych szkół akademickich i pomocniczych sił naukowych tych szkół (tekst pierwotny Dz. U. R.P. Nr 24, poz. 204, tekst jedn. Dz. U. 1933 Nr 76, poz. 551), dalej „Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku służbowym profesorów państwowych” – dla mianowania profesora państwowej szkoły akademickiej od kandydata wymagał nie tylko posiadania kwalifikacji naukowych, ale i jego nieskażonej przeszłości oraz zdolności do działań prawnych. Art. 89 pkt 2 Ustawy z dnia 5 XI 1958 r. o szkołach wyższych (Dz. U. Nr 68, poz. 336 ze zm.).

³ Art. 77 ustawy z dnia 5 XI 1958 r. w brzmieniu nadanym tekstem jednolitym z 1969 r. (Obwieszczenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 I 1969 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 5 XI 1958 r. o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 4, poz. 31).

⁴ Art. 132 Ustawy z dnia 4 V 1982 r. o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 14, poz. 113 ze zm.).

1.1. Grono nauczycielskie szkół akademickich w Polsce międzywojennej

W okresie dwudziestolecia międzywojennego⁵ grono kształcących tworzyły dwie grupy. Pierwszą z nich stanowili profesorowie: zwyczajni, nadzwyczajni i honorowi (1920) oraz tytułarni, kontraktowi i zastępcy profesorów (1933), a także docenci, którzy „przyczynili się do rozwoju nauk teoretycznych i praktycznych” (1920), do rozwoju nauki (1933). Grupę drugą stanowili nauczyciele w ściślejszym znaczeniu, np. lektorzy (1920), nauczyciele nieakademiccy i lektorzy języków (1933).

Profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych mianowała naczelna władza państwowa: Naczelnik Państwa⁶ (1920), Prezydent Rzeczypospolitej (od 1928⁷, 1933), na wniosek rady odpowiedniego wydziału, przyjęty przez zebranie ogólne profesorów lub senat⁸ (1920), za pośrednictwem

---

⁵ Podstawowe znaczenie miały dwie ustawy o jednobrzmiącym tytule – o szkołach akademickich: z dnia 13 VII 1920 r. (Dz. U. R.P. Nr 72, poz. 494) oraz z dnia 15 III 1933 r. (Dz. U. R.P. Nr 29, poz. 247). Liczby podane w nawiasach oznaczają rok wejścia w życie przywoływanej ustawy.

⁶ Sprawowanie najwyższej władzy w państwie, urzędu Naczelnika Państwa, Sejm Ustawodawczy na swym pierwszym posiedzeniu 20 II 1919 r. powierzył Józefowi Piłsudskiemu. Zob. Uchwałę Sejmu Ustawodawczego z dnia 20 II 1919 r. w sprawie powierzenia Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa (Dz. Praw P.P. Nr 19, poz. 226). Zob. Dekret z dnia 7 I 1919 r. w przedmiocie mianowania pierwszego składu profesorów w Uniwersytecie Warszawskim (Dz. Praw P.P. Nr 5, poz. 94 oraz Rozporządzenie Wykonawcze Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do ustawy z dnia 13 stycznia 1920 r. [...] z dnia 28 V 1920 r. w sprawie zmian w dekrete z dnia 7 I 1919 r. o mianowaniu pierwszego składu profesorów w Uniwersytecie Warszawskim (Dz. Praw P.P. Nr 57, poz. 361), a także dekret z dnia 8 I 1919 r. o mianowaniu pierwszego składu profesorów w Politechnice Warszawskiej (Dz. Praw P.P. Nr 5, poz. 95).

⁷ Zob. art. 3 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku służbowym profesorów państwowych (Dz. U. R.P. Nr 24, poz. 204 – tekst pierwotny), w myśl którego profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych mianował Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów, przedstawiony jej przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich. Zgodnie z treścią art. 3 tegoż rozporządzenia, w brzmieniu nadanym zmieniającym rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 X 1932 r. (Dz. U. R.P. Nr 94, poz. 819), profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych Prezydent mianował na wniosek Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, przedstawiony zgodnie z przepisami o organizacji szkół akademickich; wniosek ten minister przedstawiał Prezydentowi po porozumieniu z Prezesem Rady Ministrów.

⁸ Ustawa z 1920 r. o szkołach akademickich do władz szkoły zaliczała zarówno ogólne zebranie profesorów, jak i senat, od zasady tej przewidywała jednak wyjątki. O utworzeniu ogólnego zebrania profesorów przesądzał statut szkoły, państwowa szkoła akademicka od rozwiązania tego mogła więc odstąpić. Natomiast statut szkoły mógł przewidywać

senatu wraz z jego opinią (1933), przedstawiony Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1920, 1933). Wniosek wymagał uwzględnienia referatu specjalnej komisji: wyznaczonej przez radę wydziału dla rozważenia kandydatur (1920), powołanej do oceny wyników ankiety przeprowadzonej przez radę wydziałową (1933). W sytuacji pierwszej ustawodawca wymagał od specjalnej komisji, w sytuacji drugiej – od rady wydziałowej⁹, zwrócenia się do wszystkich profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych (1920, 1933) oraz honorowych (1920), wykładających dany przedmiot we wszystkich polskich szkołach akademickich, z żądaniem nadesłania uzasadnionej opinii, jakich kandydatów należy uznać za najodpowiedniejszych (1920, 1933). W obu przypadkach wyniki pracy specjalnych komisji legitymowały radę odpowiedniego wydziału do dokonania wyboru kandydata (kandydatów) i przedłożenia wniosku ministrowi. Gdyby Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z jakichś powodów nie uznał wniosku rady wydziałowej za zasadny, rada mogła ponawiać wniosek aż do osiągnięcia porozumienia. W każdym razie wbrew woli rady i bez jej wniosku nie mogło nastąpić mianowanie (1920). Kandydaci wcześniej nieuwzględnieni przez ministra mogli być ponownie przedstawieni tylko po wykazaniu się nowym dorobkiem naukowym (1933). Od obowiązku zasięgania opinii wszystkich profesorów wykładających odnośny przedmiot w państwowych szkołach akademickich rada wydziału mogła odstąpić, jeżeli do mianowania przedstawiała osobę, która jest lub była profesorem zwyczajnym, nadzwyczajnym lub honorowym w jednej z państwowych polskich szkół akademickich.

---

ukonstytuowanie się senatu tylko w szkołach akademickich więcej niż jednowydziałowych. Gdy warunek ten był spełniony, państwowa szkoła akademicka mogła albo statutem przyjąć utworzenie ogólnego zebrania profesorów i senatu, a wówczas najwyższą władzą szkolną było ogólne zebranie profesorów, albo w statucie odstąpić od utworzenia zebrania ogólnego, a wówczas najwyższa władza samorządowa w szkole należała do senatu (art. 8, 11 i 18 ust. 1 Ustawy z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich). To drugie rozwiązanie (senat – najwyższą władzą w szkole akademickiej) przyjął w 1921 r. w swym statucie m.in. Uniwersytet Poznański – Statut Uniwersytetu Poznańskiego uchwalony przez Senat Akademicki z dnia 28 I 1921 r. w myśl art. 1 Ustawy o szkołach akademickich z dnia 13 VII 1920 r. (Dz. Urz. Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Nr 7, poz. 78), dalej „Dz. Urz. MWRiOP”. Szerzej o władzach samorządowych w państwowych szkołach akademickich zob. K. Wojtczak, *O ustroju szkół wyższych na przestrzeni lat 1920–1990*, „Studia Prawa Publicznego” 2013, nr 3, s. 49.

⁹ Zob. też Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 27 X 1933 r. w sprawie wykonania postanowień art. 33 ustawy z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich (Dz. Urz. MWRiOP Nr 16, poz. 210).

W związku z nominacją profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego określał minimalny wymiar godzin wykładów i ćwiczeń w tygodniu, ewentualnie także zakład, którego kierownictwo zostawało profesorowi powierzone¹⁰.

Profesorami honorowymi mogli być mianowani wybitni uczeni, zwłaszcza z grona profesorów ustępujących z katedr¹¹. Mianowanie profesora honorowego leżało w gestii Naczelnika Państwa, na podstawie wniosku rady wydziałowej, przyjętego przez zebranie ogólne profesorów lub senat i przedstawionego Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1920), Prezydenta Rzeczypospolitej na podstawie wniosku tegoż ministra, opartego na uchwale rady wydziałowej i opinii senatu (1933). Mocą ustawy z 1933 r. profesorowie honorowi mieli prawo wykładania w zakresie habilitacji, względnie dekretu nominacyjnego.

Ustawa z 1933 r. poszerzyła grono nauczycieli akademickich o profesorów tytularnych, kontraktowych i zastępców profesorów. O pierwszą wymienioną godność mogli się ubiegać jedynie docenci, którzy wyróżniali się wybitną działalnością naukową (artystyczną) oraz wykładali w tym charakterze co najmniej przez 5 lat. Mianowanie profesorów tytularnych leżało w gestii Prezydenta Rzeczypospolitej, działającego na wniosek

---

¹⁰ Obowiązek ten na Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nałożył art. 3 zd. 3 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku służbowym profesorów państwowych (Dz. U. Nr 24, poz. 204 – tekst pierwotny).

¹¹ Mocą ustawy z 1920 r. z katedry byli obowiązani ustąpić profesorowie, którzy pracowali 35 lat w zawodzie nauczyciela, poczynając od daty mianowania na profesora, i otrzymują pełną emeryturę. Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego mógł jednak, na wniosek rady wydziałowej przyjęty przez zebranie ogólne lub senat, zatwierdzić ich na dalsze 5 lat, po upływie których nadal mogli być w ten sam sposób powoływani na okres pięcioletni, nie dłużej wszakże niż do 65. roku życia. Profesorowie, którzy z powodu kresu wieku zawodowego musieli ustąpić z katedry, mogli być przez radę wydziału powoływani w charakterze profesorów honorowych, a profesorowie, którzy ustąpili po 35 latach, nie tracili *veniam legendi*. Wyjątek stanowili profesorowie, którzy byli już zwyczajnymi lub nadzwyczajnymi profesorami w polskich albo innych równorzędnych szkołach akademickich przed rokiem 1915 – mieli oni prawo pozostawać profesorami zwyczajnymi lub nadzwyczajnymi i po upływie 35 lat pracy profesorskiej bez ponownego powoływania, wszakże tylko do 65. roku życia włącznie (art. 47). Ustawa z 1933 r. nie określała warunków ustępowania profesorów z katedr, zachowywała natomiast ich prawo do korzystania z zakładów szkoły w ramach regulaminu zakładowego oraz prawo wykładania (art. 36 ust. 3). Natomiast Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku służbowym profesorów państwowych, w brzmieniu nadanym tekstem jedn. z 1933 r., pozwalało Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przenieść profesora, który ukończył 65 lat, w stan spoczynku albo, na wniosek rady wydziałowej, pozostawić go w czynnej służbie, nie dłużej jednak niż do ukończenia 70 lat.

Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, przedstawiony na podstawie uchwały rady wydziałowej i po wysłuchaniu opinii senatu.

Tytuł docenta mógł być przyznany osobie, której w wyniku pomyślnej uchwały rady wydziałowej, odnoszącej się do wszystkich aktów habilitacji, nadano prawo wykładania (*venia legendi*) w szkole akademickiej. Uchwała ta wymagała przyjęcia przez zebranie ogólne lub senat i zatwierdzenia przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1920). Tytuł docenta i prawo nauczania (a nie wykładania) również pod rządami ustawy z 1933 r. można było otrzymać przez habilitację. Nadanie tytułu i prawa docenta następowało w drodze uchwały rady wydziałowej. Uchwała podlegała zatwierdzeniu przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego po wysłuchaniu opinii senatu. Prawo wykładania (nauczania) rozciągało się na całość pewnej nauki lub takiej części, która mogła być uważana za całość w sobie zamkniętą (1920, 1933), nie mogła natomiast ograniczać się do dowolnego działu pewnej nauki (1920). Ponadto prawo to mogło być rozszerzone na inną dziedzinę za zgodą rady wydziałowej, zatwierdzoną przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Podstawą rozszerzenia prawa wykładania (nauczania) mogła być tylko działalność naukowa w danej dziedzinie wiedzy (1933).

Prawo wykładania nadane w jednej z polskich szkół akademickich (1920, 1933) mogło być uznane za ważne w innej uczelni – uchwałą rady odpowiedniego wydziału zatwierdzoną przez senat (1920). Nieco inaczej kwestię tę ujęła ustawa z 1933 r., która zezwalała na przeniesienie prawa nauczania na inny wydział lub do innej szkoły na podstawie uchwały rady odpowiedniego wydziału. Wówczas na radzie spoczywał obowiązek zawiadomienia o podjętej uchwale senatu i Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Odstąpienie od wykonywania prawa wykładania w ciągu całego roku akademickiego (1920), dwóch następujących po sobie lat akademickich (1933) prowadziło do jego wygaśnięcia, o ile docent nie otrzymał urlopu od ministerstwa (1920), Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na podstawie wniosku rady wydziałowej (1933). Rada wydziałowa mogła jednak uznać kierowanie przez docenta ćwiczeniami i pracami badawczymi za równoważne z prowadzeniem wykładów (1933), co w pewnym stopniu łagodziło rozwiązania przyjęte wcześniej ustawą z 1920 r., a zarazem dawało możliwość zatrudnienia docenta¹² w szkole akademickiej w sytuacji

¹² Instytucję docentów etatowych wprowadzono od roku 1945; zob. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 II 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych (tekst jedn. Dz. U. R.P. 1933 r. Nr 76, poz. 551), w brzmieniu nadanym

braku godzin wykładowych. Prawo wykładania (nauczania) mogło być przez radę wydziałową na wniosek docenta przywrócone (1920, 1933).

Każdy profesor (ale i docent) szkoły akademickiej miał prawo „podać i oświetlać z katedry według swego naukowego przekonania i sposobem naukowym zagadnienia, wchodzące w zakres gałęzi wiedzy, których jest przedstawicielem [...]”. Miał też swobodę wyboru „metod wykładów i ćwiczeń” (1920, 1933). Wykłady mógł ogłaszać na tym wydziale, na którym był mianowany lub na którym otrzymał prawo wykładania. I to było zasadą. Wolno mu było jednak ogłaszać wykłady także na innym wydziale, ale za zezwoleniem obu zainteresowanych rad wydziałowych (1920). Obowiązkiem profesora było także prowadzenie ćwiczeń, co najmniej w liczbie godzin wskazanych w akcie nominacyjnym, oraz egzaminowanie z wykładanego przedmiotu (1920¹³, 1928¹⁴). Profesorowi nie wolno było oddawać się takiemu zajęciu ubocznemu, które mogłoby stanowić przeszkodę w należyтым pełnieniu obowiązków albo nie odpowiadałoby godności profesora państwowej szkoły akademickiej. Podjęcie zaś stałego płatnego zajęcia ubocznego, z wyjątkiem profesorów honorowych, mogło nastąpić jedynie za zezwoleniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, na wniosek właściwej rady wydziałowej¹⁵.

Dekretem z dnia 16 XI 1945 r. o zmianie przepisów dotyczących szkół akademickich i stosunku służbowego profesorów i pomocniczych sił naukowych tych szkół (Dz. U. Nr 56, poz. 313).

¹³ Zob. art. 46 ust. 1 Ustawy z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich. Artykuł ten obowiązywał do czasu jego uchylenia mocą art. 115 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 II 1928 r. o stosunku służbowym profesorów państwowych (Dz. U. Nr 24, poz. 204 – tekst pierwotny).

¹⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o stosunku służbowym profesorów państwowych (art. 9 tekstu pierwotnego Dz. U. Nr 24, poz. 204, art. 10 tekstu jedn. Dz. U. 1933 Nr 76, poz. 551). Do najważniejszych obowiązków profesora należało, poza prowadzeniem badań naukowych i twórczą pracą naukową, kierowanie związanym z katedrą zakładem lub seminarium, uczestniczenie w posiedzeniach rady wydziałowej i zebrania ogólnego profesorów, piastowanie urzędów akademickich (z wyłączeniem profesorów honorowych).

¹⁵ Nadto profesorowi nie wolno było: omawiać publicznie spraw poufnych, dotyczących jego stosunku służbowego, stosunku między profesorami a władzami samorządowymi państwowej szkoły akademickiej, tymi ostatnimi a władzami naczelnymi, chyba że otrzymał na to zezwolenie rektora; zawierać transakcji gospodarczych ze szkołą akademicką, w której pracował; czerpać korzyści materialnych z zakładów i urzędów państwowych szkół akademickich bez zezwolenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, udzielonego na podstawie uchwały rady wydziałowej, a określającego odszkodowanie za używanie tych urządzeń (art. 12 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej

Powierzenie profesorom (i docentom) realizacji celów dydaktycznych niewątpliwie dowodziło dużej dbałości o poziom ówczesnie prowadzonego w państwowych szkołach akademickich kształcenia¹⁶, a nie tylko nauczania. Ustawodawca, kierując się potrzebą zapewnienia ciągłości prowadzenia wykładów i ćwiczeń, powierzał jednak ich prowadzenie również zastępcom profesora, lektorom języków, których z uczelnią wiązała umowa (1920), nauczycielom nieakademickim¹⁷ (1933), a w sytuacjach wyjątkowych także pomocniczym siłom naukowym – adiunktom, kustoszom, prosektorom, konstruktorom i starszym asystentom (1920, 1928).

1.2. Grono nauczycielskie – pracownicy nauki – pracownicy naukowo-dydaktyczni w Polsce Ludowej/ Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

Po II wojnie światowej¹⁸ prawodawca przyjął nieco inne rozwiązania¹⁹, choć te wprowadzone dekretem z 1947 r. najbardziej zbliżył do unormowań obowiązujących w okresie dwudziestolecia międzywojennego, szczególnie przyjętych ustawą z 1933 r. Dekret z 1947 r., za ustawą z 1933 r., realizację celów dydaktycznych w szkole wyższej powierzył również gronu nauczycielskiemu, tyle że w odróżnieniu od niej rozdzie-

---

o stosunku służbowym profesorów państwowych, Dz. U. Nr 24, poz. 204 – tekst pierwotny), oraz wchodzić w związki lub umowy, które mogły zakłócić należyty bieg zarządu państwowego lub normalnego toku służby (art. 13 Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o stosunku służbowym profesorów państwowych – tekst jedn. Dz. U. 1933 Nr 76, poz. 551).

¹⁶ Stanowisko takie wzmacnia również to postanowienie ustawy z 1920 r., które rady wydziałów zobowiązywało do określania, w corocznie układanym preliminarzu potrzeb finansowych wydziału, sum pieniężnych potrzebnych na wydawnictwa prac naukowych profesorów, docentów, pomocniczych sił naukowych oraz studentów wydziału (art. 32 ust. 1 pkt 7 ustawy z 1920 r. o szkołach akademickich).

¹⁷ Wykłady i ćwiczenia prowadzone przez nauczycieli nieakademickich wymagały opieki naukowej profesora, wyznaczonego przez radę wydziału (art. 37 ust. 1).

¹⁸ W latach wojny i okupacji zginęło 60% kadr naukowych; podaję za J. Kaczmarek, *Stan i zadania szkół wyższych w XXX r. ich działalności w PRL*, „Życie Szkoły Wyższej” 1974, nr 12, s. 13.

¹⁹ Począwszy od pierwszych lat po II wojnie światowej do IX 1990 r., podstawowe znaczenie miały: Dekret Rady Państwa z dnia 28 X 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego (Dz. U. Nr 66, poz. 415 ze zm.), Ustawa z dnia 15 XII 1951 r. o szkolnictwie wyższym i pracownikach nauki (Dz. U. 1952 Nr 6, poz. 38 ze zm.), Ustawa z dnia 5 XI 1958 r. o szkołach wyższych oraz Ustawa z dnia 4 V 1982 r. o szkolnictwie wyższym.

łał grono nauczycielskie szkół wyższych zawodowych i grono nauczycielskie szkół akademickich. W grupie pierwszej plasował: profesorów, zastępców profesorów i nauczycieli przedmiotów pomocniczych, natomiast grupę drugą tworzyli: profesorowie – zwyczajni, nadzwyczajni, honorowi, tytularni i kontraktowi, docenci i zastępcy profesorów oraz nauczyciele przedmiotów pomocniczych. Różnica między obu składami jest wyraźna. W szkołach wyższych zawodowych w gronie nauczycieli mogli znaleźć się na przykład jedynie profesorowie kontraktowi albo tytularni. Natomiast z całą pewnością nie mogli się znaleźć docenci, ponieważ ich prawo nauczania dotyczyło szkoły akademickiej, i to tylko tej, dla której zostało uzyskane. Osoba posiadająca prawo nauczania z tytułu habilitacji była docentem danej szkoły akademickiej.

Profesorem szkoły akademickiej mogła być osoba, która wykazała się poważnym dorobkiem naukowym w danej dziedzinie wiedzy. Habilitacja nie była warunkiem nominacji na stanowisko profesorskie.

Profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych i tytularnych mianował Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Ministra Oświaty, spośród kandydatów przedstawionych przez Radę Główną do spraw Nauki i Szkolnictwa Wyższego, po wysłuchaniu opinii organów zainteresowanej szkoły akademickiej. Przedstawienie przez Radę Główną kandydatów na profesorów szkół akademickich poprzedzało przeprowadzenie postępowania kwalifikacyjnego. Dla jego toku Rada Główna mogła posłużyć się ankietą, tworzoną poprzez wezwanie profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych w szkołach akademickich²⁰ do nadesłania w określonym terminie umotywowanej opinii, jakich kandydatów należy uznać za najodpowiedniejszych²¹. I to rozwiązanie nie było nowe, przy czym

---

²⁰ Rada Główna mogła także wezwać kierowników samodzielnych placówek naukowo-badawczych oraz innych wybitnych specjalistów, w zakres badań których wchodziła dana gałąź nauki (art. 67 ust. 1 Dekretu z dnia 28 X 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego).

²¹ Wprawdzie dekret z dnia 28 X 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego od grona nauczycielskiego nie wymagał kwalifikacji moralnych, nie oznaczało to jednak ich pominięcia w ocenie kandydatów na profesorów (zwyczajnych, nadzwyczajnych i tytularnych). Ideowe ramy ówczesnej polityki Ministerstwa Oświaty były w tym względzie jasne. Wyłożyła je między innymi ówczesna Wiceminister Oświaty E. Krassowska, otwierając inauguracyjne zebranie Rady Głównej do spraw Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Stwierdziła wtedy, że: „Uniwersytety muszą [...] współdziałać w ideologicznym procesie wychowania nowego człowieka”, należy „[s]zeroko otworzyć okna i drzwi naszych uczelni dla ideologii Polski Ludowej”, „Przebudowa ideologiczna uniwersytetów odbyć się może tylko w harmonijnym współdziałaniu z przebudową ideologiczną, jaka się dokonuje na odcinku naszego życia społecznego i politycznego w oparciu o ideologię mas ludowych”,

w Polsce międzywojennej prawo to przysługiwało właściwym radom wydziałowym. Prawodawca wraz z wprowadzeniem do systemu szkół wyższych nowej jednostki – Rady Głównej – na nią nałożył obowiązek przedstawiania ministrowi kandydatur na profesorów szkół akademickich, chociaż organów szkoły akademickiej inicjatywy w tej mierze nie pozbawiał (art. 66). Rada Główna mogła także przyjąć inne rozwiązanie – ogłosić publiczne wezwanie do zgłaszania kandydatur, bądź też sięgnąć po kolejne sposoby, które uznała za celowe. Materiał w ten sposób uzyskany Rada Główna, na podstawie oceny dokonanej przez właściwą sekcję, której wynikami nie była związana, ustalała kandydatury, przedstawiając je następnie ministrowi.

Profesorów honorowych mianował Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Ministra Oświaty, powzięty za zgodą Rady Głównej z inicjatywy senatu szkoły akademickiej, spośród wybitnych uczonych, zwłaszcza z grona profesorów ustępujących z katedr. Profesor miał prawo nauczania w zakresie ustalonym przez dekret nominacyjny. Profesorowi ustępującemu z katedry Minister Oświaty mógł przyznać prawo korzystania z zakładów szkoły.

Prawo nauczania z tytułu habilitacji dotyczyło wyłącznie docentów tej państwowej szkoły akademickiej, dla której zostało uzyskane. Dekret z 1947 r. w swych rozwiązaniach dotyczących wykonywania przez docentów prawa do nauczania nie odbiegał od odnośnych postanowień przyjętych ustawą z 1933 r., w odróżnieniu od niej wprowadził natomiast, za dekretem z dnia 16 listopada 1945 r.²², możliwość mianowania docentów etatowych. Mianował ich Minister Oświaty spośród docentów przedstawionych przez Radę Główną, po wysłuchaniu opinii organów szkoły akademickiej. Docentom etatowym poruczano przedmioty nauczania objęte programem studiów, dla których nie przewidziano osobnych katedr.

Jeżeli natomiast przejściowo nie można było obsadzić katedry ani powierzyć docentowi etatowemu prowadzenia zajęć związanych z katedrą, powoływano profesorów kontraktowych spośród wybitnych

---

E. Krassowska, *Ministerstwo Oświaty wobec nauki i szkół wyższych*, „Życie Nauki” 1948, nr 25–26, s. 20. Na innym plenarnym posiedzeniu tejże Rady w kolejnym swym referacie *Wytyczne programowe na odcinku nauki i szkolnictwa wyższego* z mocą dodała, iż „Nauka swoimi środkami musi współdziałać w budowie fundamentów socjalizmu. Musi się stać istotnym czynnikiem postępu w życiu zbiorowym”, „Życie Nauki” 1949, nr 38, s. 130.

²² Zob. § 1 Dekretu z dnia 16 XI 1945 r. o stosunku służbowym i uposażeniu etatowych docentów państwowych szkół akademickich (Dz. U. Nr 56, poz. 314).

specjalistów, na czas określony. Umowę zawierał Minister Oświaty z kandydatem zakwalifikowanym przez Radę Główną na wniosek lub po wysłuchaniu opinii organów szkoły. Przy dochowaniu tego samego trybu, w razie braku kandydata na profesora kontraktowego, mogła być zawarta umowa, na okres nie dłuższy niż 3 lata, również z zastępcą profesora lub inną osobą spośród wybitnych specjalistów.

Naukę praktyczną języków i innych przedmiotów pomocniczych powierzano nauczycielom przedmiotów pomocniczych mianowanym przez Ministra Oświaty albo zlecano specjalistom w drodze umowy zawartej z Ministrem Oświaty.

Pomocnicze siły naukowe w szkołach wyższych oraz akademickich przyjmował i zwalniał rektor na wniosek właściwych rad wydziałowych, w ramach przyznaných etatów. O zamierzonym przyjęciu rektor był obowiązany zawiadomić Ministra Oświaty, który w ciągu miesiąca mógł sprzeciwić się dokonaniu przyjęcia. Tak jak pod rządami ustawy z 1933 r., wykłady i ćwiczenia prowadzone przez nauczycieli przedmiotów pomocniczych lub specjalistów w trybie zleconym wymagały opieki naukowej profesora, wyznaczonego przez radę wydziałową.

Ustawy z lat 1951 i 1958 realizację celów dydaktycznych powierzały pracownikom szkół wyższych, tj. osobom posiadającym odpowiednie kwalifikacje naukowe i moralne, poświęcającym się zawodowo pracy naukowej w szkole wyższej i posiadającym tytuł (1951), stanowisko (1958) samodzielnego lub pomocniczego pracownika nauki. Grupę samodzielných pracowników nauki tworzyły osoby, które wykazały się poważnym dorobkiem naukowym i uzyskały tytuł naukowy profesora zwyczajnego, nadzwyczajnego lub docenta (1951), powołane na stanowisko docenta etatowego, profesora nadzwyczajnego lub profesora zwyczajnego (1958²³). Tytuły przewidziane dla samodzielných pracowników nauki przyznawała Centralna Komisja Kwalifikacyjna²⁴, biorąc pod uwagę kwalifikacje naukowe i moralne pracownika oraz wyniki jego działalności naukowej. Ich powołanie do pracy w szkole wyższej

²³ Od 1969 r. wymagania wobec osób kandydujących na stanowisko pracownika naukowo-dydaktycznego podwyższono. Poza kwalifikacjami naukowymi, dydaktycznymi lub zawodowymi wymagano: kwalifikacji ideowych i moralnych niezbędnych do wykonywania funkcji nauczyciela akademickiego i wychowawcy młodzieży w duchu socjalistycznych zasad współżycia w społeczeństwie (art. 77 ustawy z 1958 r. o szkołach wyższych w brzmieniu nadanym tekstem jedn. z 1969 r.

²⁴ Zob. art. 49 i 50 Ustawy z dnia 15 XII 1951 r. o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki oraz Uchwałę nr 339 Rady Ministrów z dnia 26 IV 1952 r. w sprawie regulaminu Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej dla pracowników nauki (M. P. Nr 42, poz. 601).

leżało w gestii ministra, któremu szkoła wyższa podlegała, działającego na wniosek lub po wysłuchaniu opinii organów szkoły (1951). Ustawa z 1958 r. wprowadziła tu inne rozwiązania. Na stanowisko profesora zwyczajnego lub nadzwyczajnego powoływała Rada Państwa na wniosek ministra przedstawiony przez Radę Ministrów. Wnioskiem mogły być objęte kandydatury²⁵ wysunięte przez radę właściwego wydziału za zgodą senatu, po uprzednim przeprowadzeniu przez nią ankiety wśród profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych danego przedmiotu²⁶, w razie potrzeby także przedmiotów pokrewnych. Na stanowisko docenta etatowego powoływał minister na wniosek rady wydziału zaopiniowany przez senat. Osoba powołana na stanowisko profesora nadzwyczajnego lub profesora zwyczajnego uzyskiwała odpowiednio tytuł profesora nadzwyczajnego lub zwyczajnego. Tytuły naukowe profesora zwyczajnego i nadzwyczajnego były dożywotnie.

Pomocniczym pracownikiem nauki mogła być osoba, która ukończyła studia oraz wykazała się zdolnością do badań naukowych i uzyskiwała tytuł adiunkta, starszego asystenta lub asystenta²⁷ (1951), wykazała się zamiłowaniem i zdolnościami do pracy naukowej, rokującymi zdobycie stopnia naukowego, którą powołano na stanowisko asystenta, starszego asystenta lub adiunkta (1958). Pomocniczych pracowników nauki (również innych nauczycieli – języków obcych, wychowania fizycznego, zawodu, wykładowców) powoływał, przenosił i zwalniał rektor (1951)²⁸,

---

²⁵ Zob. Rozporządzenie Ministrów Szkolnictwa Wyższego, Zdrowia, Oświaty, Spraw Zagranicznych i Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej z dnia 22 IX 1959 r. w sprawie zasad i trybu wysuwania kandydatów na profesorów nadzwyczajnych i profesorów zwyczajnych w szkołach wyższych (Dz. U. Nr 58, poz. 350).

²⁶ Od obowiązku przeprowadzenia ankiety rada wydziału mogła odstąpić w przypadku wniosku o powołanie na stanowisko profesora zwyczajnego osoby zajmującej na danym wydziale stanowisko profesora nadzwyczajnego tego samego przedmiotu (art. 92 ust. 2 Ustawy z dnia 5 XI 1958 r. o szkołach wyższych).

²⁷ Tytuł pomocniczego pracownika nauki przyznawała w szkole wyższej rada wydziału. Tytuł ten przysługiwał jedynie w okresie pełnienia funkcji przez pracownika (art. 58 ust. 1 Ustawy z dnia 15 XII 1951 r. o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki (tekst jedn. Dz. U. 1956 Nr 45, poz. 205). Zob. też Zarządzenie nr 106 Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 IV 1952 r. w sprawie organizacji oraz zakresu i trybu działania komisji kwalifikacyjnych dla pomocniczych pracowników nauki (M. P. Nr A-44, poz. 624).

²⁸ Zob. np. Uchwałę nr 144 Rady Ministrów z dnia 14 II 1953 r. w sprawie określenia kwalifikacji wymaganych od nauczycieli języków obcych zatrudnionych w szkołach wyższych (M. P. Nr 24, poz. 281) oraz Uchwałę nr 342 Rady Ministrów z dnia 13 V 1953 r. w sprawie określenia kwalifikacji wymaganych od nauczycieli wychowania fizycznego w szkołach wyższych (M. P. Nr 52, poz. 581).

1958²⁹) na wniosek właściwej rady wydziału (1951, 1958). Przy pierwszym powołaniu na stanowisko pracownika nauki (samodzielnego, pomocniczego) osoba mianowana składała ślubowanie, którego brzmienie i tryb składania określał właściwy minister (1958)³⁰.

Ustawa z 1951 r. przewidywała także możliwość przyznania, przez właściwego ministra na wniosek rektora oparty na uchwale senatu, osobom wykonującym na zasadzie umowy lub mianowania funkcje dydaktyczne i naukowe w szkole wyższej – tytułu zastępcy profesora³¹.

Od przyjętego wcześniej podziału pracowników nauki na samodzielnych i pomocniczych w 1965 r.³² odstąpiono, w to miejsce wprowadzając kategorię pracowników naukowo-dydaktycznych, obejmującą stanowiska: profesora zwyczajnego, nadzwyczajnego, docenta etatowego,

---

²⁹ Zob. też Rozporządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego, Zdrowia, Oświaty, Spraw Zagranicznych oraz Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej z dnia 25 VIII 1959 r. w sprawie określenia kwalifikacji wymaganych do zajmowania stanowisk wykładowcy i starszego wykładowcy w szkołach wyższych (Dz. U. Nr 58, poz. 349), Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego, Zdrowia, Oświaty, Spraw Zagranicznych oraz Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej z dnia 19 IX 1959 r. w sprawie określenia szczegółowych warunków, którym powinni odpowiadać kandydaci na pomocniczych pracowników nauki w szkołach wyższych, oraz warunków i trybu ich powoływania i zwalniania (M. P. Nr 89, poz. 478), Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 21 I 1964 r. w sprawie powoływania na stanowiska pracowników nauki oraz wykładowców i starszych wykładowców w wyższych szkołach artystycznych (Dz. U. Nr 4, poz. 25), Zarządzenie Ministrów Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, Zdrowia i Opieki Społecznej, Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej, Kultury i Sztuki oraz Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki z dnia 14 III 1973 r. w sprawie szczegółowych warunków, którym powinni odpowiadać kandydaci na adiunktów, starszych asystentów i asystentów stażystów, warunków ich powoływania, zwalniania i awansowania oraz zakresu obowiązków asystentów stażystów w szkołach wyższych (M. P. Nr 13, poz. 79 ze zm.).

³⁰ Rozporządzenie Ministrów Szkolnictwa Wyższego, Zdrowia, Oświaty, Spraw Zagranicznych oraz Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki z dnia 30 III 1960 r. w sprawie brzmienia i trybu składania ślubowania przez osoby powołane na stanowiska pracowników nauki w szkołach wyższych (Dz. U. Nr 22, poz. 131), Rozporządzenie Ministrów Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, Zdrowia i Opieki Społecznej, Żegluga oraz Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki z dnia 15 II 1971 r. w sprawie składania ślubowania przy powołaniu na stanowisko naukowo-dydaktyczne w szkole wyższej (Dz. U. Nr 4, poz. 43).

³¹ Zob. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 VIII 1954 r. w sprawie powierzenia osobom nie będącym pracownikami nauki funkcji dydaktycznych i naukowych w szkołach wyższych i w Polskiej Akademii Nauk (Dz. U. Nr 42, poz. 189).

³² Zob. pkt 51 Ustawy z dnia 31 III 1965 r. o zmianie ustawy o szkołach wyższych (Dz. U. Nr 14, poz. 98). Ustawa ta zastąpiła również termin pomocniczych pracowników naukowych pojęciem młodej kadry naukowej (pkt 30 tej ustawy).

starszego wykładowcy, wykładowcy, adiunkta, starszego asystenta, asystenta, bibliotekarza dyplomowanego, dyplomowego pracownika dokumentacji naukowej, lektora (nauczyciela języków), nauczyciela przedmiotów, zawodów i umiejętności praktycznych, nauczyciela wychowania fizycznego. Na stanowiska profesora zwyczajnego, nadzwyczajnego i kontraktowego oraz docenta etatowego (od 1968 r. docenta³³) powoływał Minister Szkolnictwa Wyższego na wniosek rady wydziału zaopiniowany przez senat i przedstawiony przez rektora³⁴, od 1969 r. – Minister Oświaty i Szkolnictwa Wyższego na wniosek rektora zaopiniowany przez radę wydziału i senat³⁵. Innych pracowników naukowo-dydaktycznych (od 1965 r.) powoływał rektor na wniosek dziekana zaopiniowany przez radę wydziału, przy czym powołanie w drodze mianowania starszego wykładowcy, wykładowcy i adiunkta (także bibliotekarza dyplomowanego, dyplomowanego pracownika dokumentacji naukowej oraz lektora – nauczyciela języków) wymagało nadto zgody ministra. W 1973 r. kategorię pracowników naukowo-dydaktycznych zastąpiono pojęciem „nauczyciele akademicki”³⁶, odsyłając wskazanie rodzajów stanowisk nauczycieli akademickich, trybu ich powoływania i odwoływania, określenie ich praw i obowiązków oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej do rok wcześniej uchwalonej przez sejm Karty praw i obowiązków nauczyciela³⁷.

Przed wejściem w życie tej Karty wymiar zajęć obowiązujących pracowników nauki, zatrudnionych w szkołach wyższych, określał Minister Szkolnictwa Wyższego (1951³⁸, 1958) w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami (1951).

---

³³ Ustawa z dnia 20 XII 1968 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 46, poz. 334).

³⁴ Zob. art. 98c w brzmieniu nadanym Ustawą z dnia 31 III 1965 r. o zmianie ustawy o szkołach wyższych.

³⁵ Zob. art. 88 ust. 1 Ustawy z dnia 5 XI 1958 r. o szkolnictwie wyższym, w brzmieniu nadanym tekstem jedn. z 1969 r.

³⁶ Zob. dział IV ustawy z 1958 r., w brzmieniu nadanym tekstem jedn. z 1973 r. (Obwieszczenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 10 VII 1973 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 5 XI 1958 r. o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 32, poz. 191).

³⁷ Ustawa z dnia 27 IV 1972 r. Karta praw i obowiązków nauczyciela (Dz. U. Nr 16, poz. 114).

³⁸ Zob. np. Zarządzenie nr 143 Prezesa Rady Ministrów i Ministrów: Szkolnictwa Wyższego, Zdrowia oraz Oświaty z dnia 5 VI 1954 r. w sprawie obowiązkowego wymiaru czasu pracy nauczycieli przedmiotów pomocniczych i nauczycieli zawodu w szkołach wyższych (M. P. Nr-A 58, poz. 781).

W zakresie realizacji celów dydaktycznych i wychowawczych obowiązkiem pracownika naukowego było: współdziałanie w tworzeniu planów badań naukowych i prac dydaktycznych, uczestniczenie w pracy nad kształceniem i wychowywaniem kadr inteligencji ludowej zgodnie z programami i planami nauczania, udział w pracach organizacyjnych w zakresie nauczania i badań naukowych, systematyczna praca nad upowszechnianiem nauki i szerzeniem naukowego poglądu na świat (1951). Podobnie obowiązki pracowników naukowych ujęła ustawa z 1958 r. Należało do nich: kształcenie i wychowywanie młodzieży studiującej na ideowych i światłych obywateli PRL, oddanych sprawie socjalizmu, współdziałanie w pracach organizacyjnych związanych z dydaktyką i badaniami naukowymi, kształcenie młodej kadry naukowej³⁹, realizowanie w zakresie zajęć dydaktycznych planów i programów nauczania, pełnienie funkcji na stanowiskach w administracji dydaktyczno-naukowej, w komisjach dyscyplinarnych i innych organach szkoły wyższej, ściśle przestrzeganie przepisów i zarządzeń dotyczących szkolnictwa wyższego.

Pracownik nauki mógł poza swoimi zajęciami obowiązkowymi wykonywać inne stałe zajęcia zawodowe (1951), zarobkowe (1958) jedynie za zezwoleniem. Zezwolenia samodzielnemu pracownikowi nauki oraz osobie pełniącej obowiązki samodzielnego pracownika nauki udzielał właściwy minister po wysłuchaniu opinii rektora (1951), po zasięgnięciu opinii rady wydziału i rektora (1958); pomocniczemu pracownikowi nauki – rektor (1951), po zasięgnięciu opinii rady wydziału (1958). Obciążenia w czasie wynikające z dodatkowych zajęć zarobkowych nie mogły łącznie z zajęciami w szkole wyższej przekraczać: dla samodzielnego pracownika nauki dwóch pełnych etatów, dla pomocniczego pracownika nauki półtora etatu (1958). Od ustawowego określania wymiaru dodatkowych zajęć dydaktycznych odstąpiono w 1968 r.

Nieco inny, znacznie szerszy, podział pracowników szkoły wyższej przyjęła ustawa z 1982 r. Zgodnie z nią szkoła wyższa zatrudniała dwie grupy pracowników: nauczycieli akademickich i innych pracowników⁴⁰.

---

³⁹ O postulatach w zakresie kształcenia kadry naukowo-dydaktycznej pisali m.in.: M. Kraś, *Zagadnienia kształcenia kadr naukowych*, „Życie Szkoły Wyższej” 1973, nr 2, s. 25 i n.; Z. Kietlińska, *Rozwój i przemiany szkolnictwa wyższego w PRL*, „Życie Szkoły Wyższej” 1974, nr 7–8, s. 23 i n.

⁴⁰ Grupę drugą tworzyli: pracownicy naukowo-techniczni, inżynierijno-techniczni, pracownicy biblioteki i dokumentacji naukowej, z wyłączeniem bibliotekarzy dyplomowanych oraz dyplomowanych pracowników dokumentacji naukowej, pracownicy

Grupę pierwszą tworzyli: pracownicy naukowo-dydaktyczni, pracownicy dydaktyczni oraz pracownicy naukow⁴¹. Pracowników naukowo-dydaktycznych zatrudniano na stanowiskach: profesora, docenta⁴², adiunkta, starszego asystenta, asystenta i asystenta stażysty. Tym samym ustawa wyraźnie odstąpiła od instytucji pracownika (nauczyciela) pomocniczego, co odpowiadało wprowadzonej art. 1 ust. 2 zmianie konstytuującej szkołę wyższą jako państwową jednostkę organizacyjną, a zarazem samorządną społeczność nauczycieli akademickich i innych pracowników szkoły. Wzorem rozwiązań wcześniejszych przewidywała jednak, w wyjątkowych wypadkach, możliwość zatrudnienia na stanowisku docenta kontraktowego lub profesora kontraktowego osoby mającej udokumentowany wybitny i twórczy dorobek naukowy, artystyczny lub praktyczny, uzyskany poza szkolnictwem wyższym, a nieposiadającej stopnia lub tytułu naukowego. Zatrudnienie (na czas określony) wymagało wniosku rady wydziału.

Od pracowników naukowo-dydaktycznych wymagano wysokiego poziomu etycznego, kwalifikacji naukowych, dydaktycznych⁴³ oraz umiejętności wychowawczych, odpowiadających kierunkowi naukowemu i ogólnemu zakresowi działania szkoły, od 1985 r. (kiedy wyraźnie zaostrzono przepisy) wymagano nadto pełnej akceptacji konstytucyjnych zasad ustrojowych PRL i kierowania się nimi w swojej działalności (opinię

---

służby zdrowia, administracyjno-ekonomiczni, pracownicy obsługi (art. 130 ust. 3 ustawy z dnia 4 V 1982 r.

⁴¹ Grupę pracowników dydaktycznych tworzyli nauczyciele: przedmiotów podstawowych, obronnych i pomocniczych, zawodowych i praktycznej nauki zawodu, języków, wychowania fizycznego, akompaniatorzy. Pracownikom naukowym zatrudnionym do realizacji zadań badawczych przysługiwały niektóre prawa pracowników naukowo-dydaktycznych (zob. art. 172 i 181 ustawy z dnia 4 V 1982 r. o szkolnictwie wyższym).

⁴² Na stanowisku docenta mogła zostać zatrudniona osoba, która posiadała stopień naukowy doktora habilitowanego w zakresie odpowiedniej dziedziny nauki i która wykazała się osiągnięciami w pracy dydaktycznej (art. 135 ust. 1 ustawy z dnia 4 V 1982 r. w brzmieniu nadanym tekstem jedn. z 1986 r., Dz. U. 1985 Nr 42, poz. 201); zob. też Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 IX 1988 r. w sprawie trybu postępowania kwalifikacyjnego przy zatrudnianiu na stanowisku docenta w szkole wyższej osób posiadających stopień naukowy doktora (M. P. Nr 30, poz. 268).

⁴³ Zgodnie z Uchwałą Nr 112 Rady Ministrów z dnia 28 VII 1986 r. w sprawie zasad odbywania i zaliczania stażu zawodowego (M. P. Nr 26, poz. 179) celem tego stażu było nabycie przez nauczyciela akademickiego odpowiedniej praktyki przydatnej w działalności naukowej i dydaktycznej prowadzonej w szkole wyższej. Obowiązkiem jego odbycia objęto osoby zatrudnione w szkole wyższej na stanowisku asystenta. Staż trwał od 6 do 9 miesięcy w okresie zatrudnienia asystenta.

w tym zakresie wydawał kierownik jednostki organizacyjnej, w której kandydat (studiował) był zatrudniony, w porozumieniu z właściwymi organami partii i stronnictw politycznych⁴⁴. Do ich obowiązków w zakresie realizacji celów dydaktycznych należało: nauczanie studentów oraz kształtowanie ich zainteresowań i samodzielności myślenia, udział w pracach organizacyjnych szkoły związanych z dydaktyką i badaniami naukowymi, rozwijanie twórczości zawodowej, upowszechnianie osiągnięć nauki i praktyki, podnoszenie swoich kwalifikacji. Przy czym ramami czasu pracy objęto tylko nauczanie studentów w rocznym wymiarze 210 godzin obliczeniowych dla profesora i docenta, 270 godzin dla adiunkta, starszego asystenta i asystenta, zaś 120 godzin dla asystenta stażysty.

Pracownicy naukowo-dydaktyczni podlegali okresowym ocenom wyników ich pracy. I było to rozwiązanie nowe. W 1985 r. mocą nowelizującej ustawy ocenę wyników pracy uściślono, sprowadzając je do pracy naukowej, dydaktycznej, wychowawczej i organizacyjnej oraz postawy obywatelskiej nauczycieli naukowo-dydaktycznych. Okresowe oceny miały dawać także podstawę sprawdzenia przydatności do dalszego zatrudnienia osób na stanowiskach asystenta, starszego asystenta i adiunkta. Były przeprowadzane przed upływem okresu ich zatrudnienia. Przy czym adiunkci podlegali ocenie po upływie każdego pięciu lat zatrudnienia.

Wzorem rozwiązań ustaw z lat wcześniejszych, począwszy od 1985 r., pierwsze zatrudnienie na stanowisku pracownika naukowo-dydaktycznego hierarchicznie niższym od stanowiska docenta oraz na stanowisku docenta (profesora tylko w sytuacji, gdy wcześniej nie był on zatrudniony na stanowisku docenta) było poprzedzone złożeniem ślubowania, którego rotę po raz pierwszy wprowadzała ustawa, w brzmieniu różnym dla docentów (profesorów) i nowo przyjętych pracowników naukowo-dydaktycznych.

Dla osiągnięcia co najmniej dobrych efektów kształcenia nie wystarczą wysokie kwalifikacje naukowe kadry realizującej cele dydaktyczne. Dla procesu kształcenia nie bez znaczenia pozostaje także odpowiednie, wcześniej zdobyte, wykształcenie osób zainteresowanych dalszym kształceniem w uczelniach wyższych.

---

⁴⁴ Zob. art. 132 ust. 1 Ustawy z dnia 25 VII 1985 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 36, poz. 167).

2. Nabór na studia

2.1. Prawo studiowania w Polsce międzywojennej

W Polsce międzywojennej nabór na studia w państwowych szkołach akademickich był prosty. Wystarczyło zapisać się na wydział prowadzący wybrane przez kandydata studia i opłacić wpisowe. Nie każdy jednak z tego prawa mógł skorzystać. Wraz z wejściem w życie ustawy z 1920 r. przysługiwało ono jedynie tym, którzy legitymowali się świadectwem dojrzałości uzyskanym w jednej z państwowych ogólnokształcących szkół średnich lub w szkole średniej prywatnej, mającej prawa wydawania świadectw uznanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego za równorzędne ze świadectwami szkół państwowych⁴⁵. To samo dotyczyło uczniów szkół obcych. Ich przyjęcie do szkół akademickich w charakterze studentów było możliwe pod warunkiem, że świadectwa szkół, które ukończyli, zostały uznane przez ministra za równoważne ze świadectwami szkół państwowych.

Kandydat ubiegający się o przyjęcie na studia miał prawo wyboru między studiowaniem w charakterze studenta a studiowaniem w charakterze wolnego słuchacza. O przyjęciu na studia decydował dziekan. Ustawodawca nie przesądzał o limicie przyjęć studentów dla poszczególnych studiów i lat szkolnych, wyposażył jedynie radę wydziału w prawo ograniczania liczby przyjmowanych studentów, za zgodą Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. O przyjęciu wolnych słuchaczy rozstrzygała rada wydziałowa.

Kandydat przyjęty na studia w charakterze studenta podlegał aktowi immatrykulacji. Był obowiązany złożyć rektorowi ślubowanie przestrzegania przepisów szkoły i godności akademickiej, przez podanie ręki lub na piśmie. Immatrykulacji nie podlegali wolni słuchacze, byli jednak obowiązani złożyć pisemne przyrzeczenie przestrzegania przepisów i zarządzeń akademickich.

Każdy student i wolny słuchacz po przyjęciu do szkoły akademickiej opłacał wpisowe, którego wysokość określało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

---

⁴⁵ Zob. np. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 28 IV 1920 r. w sprawie nadania prywatnym szkołom średnim w Warszawie praw gimnazjów państwowych (Dz. Urz. MWRiOP Nr 8, poz. 60).

Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa⁴⁶ zmieniła warunki naboru do szkół wyższych. Zgodnie z nią w charakterze studentów zwyczajnych (było to nowe określenie) mogli studiować absolwenci liceów ogólnokształcących, liceów dla wychowawczyń przedszkoli i liceów pedagogicznych oraz szkół zawodowych stopnia licealnego – posiadający świadectwo kwalifikujące do studiów w szkołach wyższych, a także osoby, które takie świadectwo uzyskały na podstawie egzaminu. W charakterze studentów zwyczajnych mogły nadto studiować osoby, które wprawdzie powyższym warunkom nie odpowiadały, ale uzyskały zezwolenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na podstawie jednomyślnie przyjętego i przez radę wydziału umotywowanego wniosku.

Ustawa z dnia 15 marca 1933 r., wobec nadal obowiązującej ustawy z 1932 r., w swych postanowieniach niewiele w kwestii naboru na studia zmieniła. Dodała jedynie, że obywatele państw obcych niespełniający warunków wprowadzonych ustawą z 1932 r. w zakresie naboru mogli być przyjęci w charakterze studentów, jeżeli minister uznał przedstawione przez nich dowody wykształcenia za równorzędne z krajowymi. Kandydatów przyjmowano na studia stosownie do postanowień regulaminu danego wydziału. Kompetencja w tej mierze należała do dziekana albo komisji wybranej w tym celu przez radę wydziałową. W razie decyzji odmownej kandydatowi służyło prawo odwołania się do senatu, którego decyzja była ostateczna.

Osoby przyjęte do szkoły wyższej w charakterze studenta uzyskiwały obywatelstwo akademickie przez akt immatrykulacji. Immatrykulacji dokonywał rektor lub z jego upoważnienia dziekan, przyjmując uroczyste ślubowanie przestrzegania godności akademickiej i przepisów szkoły, które student stwierdzał podpisem. Prawo studiowania mieli także wolni słuchacze, tj. osoby przyjęte na studia mimo braku warunków wymaganych od studentów bądź nieubiegające się o zaliczenie ich w poczet studentów. Wzorem rozwiązań ustawy z 1920 r. wolni słuchacze nie podlegali immatrykulacji, składali jednak pisemne przyrzeczenie przestrzegania godności akademickiej i przepisów szkoły.

Wprawdzie i ta ustawa nie przesądzała o limicie przyjęć kandydatów, jednak Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przyznawała, po wysłuchaniu rady wydziałowej (a nie jak dotąd – radzie wydziałowej za zgodą ministra), prawo ograniczenia liczby przyjęć kandydatów

⁴⁶ Dz. U. R.P. Nr 38, poz. 389.

na dany wydział. Ustawa z 1933 r. radzie wydziałowej dawała natomiast prawo powzięcia uchwały w sprawie nieprzyjmowania wolnych słuchaczy na dany wydział. W razie jej uchwalenia konieczne było zatwierdzenie przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Zmiany wprowadzone ustawą z 1932 r. w zakresie dostępu do studiów i studiowania bez wątplenia sprzyjały zwiększeniu liczby osób podejmujących studia w szkołach akademickich i w efekcie absolwentów tych szkół. W roku szkolnym 1932/1933 szkoły akademickie osiągnęły najwyższy wskaźnik osób studiujących w całym okresie Polski międzywojennej, równy 51,8 tysięcy w dwudziestu czterech ówczynie prowadzonych szkołach wyższych. Natomiast w następnych latach (1934/1935, 1936/1937) liczba szkół wyższych się nie powiększyła, zaś liczba studiujących spadła do 40 tysięcy. Należy tu przypomnieć, że z dniem 1 września 1933 r. weszła w życie Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich, która zwiększyła ingerencję państwa w strukturę szkół wyższych, ministra wyposażyła w szerokie uprawnienia, łącznie z prawem do zawieszenia i zamknięcia szkoły wyższej w całości lub w części, zwiększyła autonomię rektorów, większym nadzorem objęła obsadę stanowisk profesorskich, programy nauczania oraz tok studiów, a także zawężyła prawa studentów i wolnych słuchaczy⁴⁷. Pewne złagodzenie pierwotnego brzmienia ustawy prawodawca wprowadził w 1937 r.⁴⁸ Również w tym roku w drodze ustawowej cztery szkoły wyższe objął listą prywatnych szkół akademickich⁴⁹. Tak więc dopiero rok akademicki 1938/1939 zmienił dotychczasowy stan rzeczy. Wzrosła wówczas nie tylko liczba szkół wyższych do dwudziestu ośmiu, ale i liczba młodzieży studiującej do 50 tysięcy⁵⁰.

⁴⁷ Dz. U. Nr 29, poz. 247 – tekst pierwotny.

⁴⁸ Ustawa z dnia 2 VII 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 III 1933 r. (Dz. U. R.P. Nr 52, poz. 406). Ustawa ta weszła w życie z dniem 14 VII 1937 r.

⁴⁹ Ustawa z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich w pierwotnym brzmieniu za prywatne szkoły akademickie uznawała: Szkołę Główną Handlową w Warszawie, Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz Wolną Wszechnicę Polską w Warszawie. Mocą art. 55 ust. 2 tej ustawy Szkole Główniej Handlowej w Warszawie nadano pełne prawa państwowych szkół akademickich. Ustawa z dnia 29 III 1937 r. o zmianie ustawy z dnia 15 III 1933 r. (Dz. U. R.P. Nr 27, poz. 192) liczbę prywatnych szkół akademickich poszerzyła o: Akademię Handlu Zagranicznego we Lwowie, Akademię Handlową w Krakowie, Akademię Handlową w Poznaniu oraz Akademię Nauk Politycznych w Warszawie, nie nadała im jednak pełnych praw państwowych szkół akademickich.

⁵⁰ Dla porównania warto podać, że w roku szkolnym 1922/1923 w siedemnastu szkołach wyższych studiowały 33 tysiące studentów, trzy lata później (1926/1927), przy dziewiętnastu uczelniach, studiująca młodzież stanowiła już blisko 41 tysięcy (40,7), a kolejne dwa lata później (1928/1929) – 43,6 tysięcy; zob. *Mały rocznik statystyczny*, 1939, s. 317.

Tę rosnącą tendencję przerwał wybuch II wojny światowej. Po jej zakończeniu straty, jakie poniosła inteligencja polska⁵¹, zmniejszenie liczby kandydatów mających pełne przygotowanie do studiów wyższych, a jednocześnie potrzeby odbudowy kraju domagające się szybkiego szkolenia wysoko wykwalifikowanych specjalistów wszystkich dziedzin – wymagały podjęcia działań legislacyjnych. Pierwszym krokiem na drodze prowadzącej do zmiany tego stanu rzeczy było wydanie przez Radę Ministrów Dekretu z dnia 24 maja 1945 r. o utworzeniu wstępnego roku studiów w szkołach wyższych⁵². Dekret obowiązywał każdy wydział szkoły wyższej do tworzenia, począwszy od roku akademickiego 1945/1946, na okres przejściowy aż do odwołania, wstępnego roku studiów. Na rady wydziałowe nakładał nadto opracowanie organizacji i programów wstępnego roku studiów i ich przedłożenie Ministrowi Oświaty do zatwierdzenia, odpowiedni dobór wykładowców spośród własnych sił naukowych, a w razie koniecznej potrzeby – także spoza jej grona. Zadaniem wstępnego roku studiów było przygotowanie słuchaczy do dalszych studiów na danym wydziale. Na wstępny rok studiów mógł być przyjęty każdy, kto przedstawił decyzję specjalnych państwowych komisji weryfikacyjno-kwalifikacyjnych. Dekret ten obowiązywał do czasu jego uchylenia kolejnym aktem prawnym dotyczącym szkolnictwa wyższego, tj. Dekretem z dnia 18 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego⁵³.

2.2. Wstęp na studia w okresie Polski Ludowej/ Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

Dekret z 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego, normując warunki wstępu na studia, odbiegał od odnośnych rozwiązań przyjętych w okresie międzywojennym. Z jednej strony je zaostrzał, w pozytywnym sensie, z drugiej strony uwzględniał nie dość liczne jeszcze rzesze kandydatów należycie przygotowanych do podjęcia studiów wyższych

⁵¹ O wyniszczeniu polskich naukowców w trakcie II wojny światowej i po jej zakończeniu zob. np. G. Przychocki, *Ogólne zagadnienia dotyczące zadań i potrzeb nauki polskiej*, „Życie Nauki” 1946, nr 1, s. 69 i n.

⁵² Dz. U. R.P. Nr 21, poz. 122.

⁵³ Dekret ten Rada Ministrów wydała na mocy art. 4 Ustawy Konstytucyjnej z dnia 19 II 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 18, poz. 71) oraz Ustawy z dnia 4 VII 1947 r. o upoważnieniu rządu do wydawania dekretów z mocą ustawy (Dz. U. Nr 49, poz. 252).

i konieczność poszerzania liczby absolwentów tak potrzebnych w różnych dziedzinach odbudowywanej Polski, z trzeciej zaś, wprowadzając dwustopniowość kształcenia (studia zawodowe i akademickie), rozwiązaniu temu podporządkował warunki naboru do szkół wyższych.

Dekret w art. 79 ust. 1 przyjął ogólną zasadę, że „W szkołach wyższych mogą studiować w charakterze studentów osoby, korzystające z pełni praw publicznych, obywatelskich i honorowych, które otrzymały wykształcenie na poziomie licealnym [...]”. Wymagania te adresował zatem do osób podejmujących studia po ukończeniu szkoły średniej, zmierzających do uzyskania dyplomu zawodowego. Warunkiem dopuszczenia do studiów o profilu zawodowym mogło być ponadto odbycie odpowiedniej praktyki w zawodzie. Dekret nie ograniczał jednak możliwości studiowania wyłącznie do osób legitymujących się świadectwem licealnym. Tworzył warunki dostępu do studiów także osobom legitymującym się świadectwem ukończenia szkoły nieodpowiadającej swoim rodzajem rodzajowi studiów wyższych, na które się zgodziły, bez względu na posiadane przez nich wykształcenie szkolne, a ponadto osobom nieposiadającym pełnego przygotowania do studiów wyższych. Mając jednak na względzie odpowiednie przygotowanie kandydatów do studiów, w sytuacji pierwszej wymagał od nich złożenia egzaminu uzupełniającego⁵⁴, w sytuacji drugiej – złożenia uprzednio odpowiedniego egzaminu wstępnego⁵⁵, w sytuacji trzeciej natomiast – odbycia zorganizowanych przez Ministra Oświaty w obrębie szkoły wyższej specjalnych studiów wstępnych lub kursów przygotowanych poza jej obrębem.

Absolwentowi studiów zawodowych służyło prawo ubiegania się o przyjęcie na studia w odpowiedniej wyższej szkole akademickiej (od 1949 r. studiów drugiego stopnia). Przyjęcie do niej mogło być uzależnione od uzupełnienia studiów i złożenia odpowiedniego egzaminu uzupełniającego. Kandydatów do szkoły wyższej zawodowej i akademickiej przyjmował dziekan, a w przypadku ograniczenia liczby przyjęć

---

⁵⁴ Zob. Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 25 XI 1948 r. w sprawie określenia rodzajów studiów licealnych odpowiadających studiom wyższym na wydziałach (kierunkach studiów) prawnych, ekonomicznych, humanistycznych i społecznych oraz o egzaminach uzupełniających dla absolwentów liceów ubiegających się o przyjęcie na powyższe studia (Dz. U. 1949 Nr 3, poz. 12) oraz Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 27 VI 1949 r. w sprawie określenia rodzajów studiów licealnych, odpowiadających rodzajom wyższych studiów, oraz w sprawie egzaminów uzupełniających przy wstępowaniu do szkół wyższych (Dz. U. Nr 40, poz. 291).

⁵⁵ Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 20 VI 1948 r. w sprawie organizacji i programów studiów wstępnych w szkołach wyższych (Dz. U. Nr 34, poz. 234).

na dany wydział – dziekan w sposób zarządzony przez ministra. W razie negatywnej decyzji o przyjęciu na studia kandydatom służyło prawo złożenia odwołania do rektora, a od jego decyzji do Ministra Oświaty, który orzekał ostatecznie.

W szkołach wyższych mogli studiować także wolni słuchacze, tj. osoby dopuszczone do studiów mimo braku warunków wymaganych od studentów lub nieubiegające się o zaliczenie ich w poczet studentów, chyba że Minister Oświaty lub właściwy organ szkoły wstrzymał przyjmowanie wolnych słuchaczy na dany wydział. Organy te mogły także zdecydować o ograniczeniu liczby przyjęć. Decyzja podjęta przez organ szkoły wymagała zatwierdzenia przez Ministra Oświaty.

Wzorem rozwiązań ustawy z 1933 r. przyjęci na studia studenci byli obowiązani do złożenia uroczystego ślubowania przestrzegania godności studenta szkoły wyższej i przepisów szkoły, potwierdzonego podpisem. Ślubowanie przyjmował rektor lub z jego upoważnienia dziekan. Wolni słuchacze składali pisemne przyrzeczenie przestrzegania godności i przepisów szkoły.

Obie ustawy z lat pięćdziesiątych (1951, 1958) oraz ustawa z 1982 r. w zakresie naboru na studia w pewnym stopniu odbiegały od rozwiązań z lat wcześniejszych. Dwie pierwsze ustawy, przewidując dwupoziomowe kształcenie w szkołach wyższych, temu założeniu podporządkowały kryteria naboru na studia. Do odbywania studiów w szkole wyższej w charakterze studenta mogła być dopuszczona osoba posiadająca świadectwo dojrzałości lub równorzędne świadectwo ukończenia szkoły średniej stopnia licealnego. Podobnie jak pod rządami dekretu z 1947 r., dopuszczenie do niektórych rodzajów studiów mogło być uzależnione od odbycia praktyki zawodowej (1951, 1958) bądź złożenia egzaminu uzupełniającego (1951), od 1956 r. – egzaminu wstępnego⁵⁶

---

⁵⁶ Zob. Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 7 VII 1956 r. w sprawie trybu doboru kandydatów oraz warunków dopuszczenia na I rok studiów w szkołach wyższych (M. P. Nr 49, poz. 566). Przy kwalifikowaniu kandydatów na I rok studiów zarządzenie to nakładało na komisje rekrutacyjne obowiązek stosowania zasady, że „[w] granicach ustalonej liczby miejsc dla poszczególnych kierunków studiów przy różnych wynikach egzaminów należy przyjąć pierwszeństwo przyjęcia: 1) dzieci przodowników pracy, racjonalizatorów, robotników zatrudnionych w produkcji przemysłowej i rolniej, w budownictwie i transporcie, członków spółdzielni produkcyjnych, nauczycieli, inteligencji technicznej i twórczej; 2) dzieci chłopów mało- i średniorolnych, pracowników fizycznych i umysłowych nie wymienionych w pkt 1 oraz rzemieślników – członków spółdzielni pracy [...]. Przy kwalifikowaniu należy brać pod uwagę również postawę moralno-społeczną kandydata” (§ 5 Zarządzenia).

lub odbycia określonego stażu pracy i złożenia egzaminu wstępnego (1958)⁵⁷. Dla osoby nielegitymującej się świadectwem wymaganym ustawą z 1951 r. mogły być tworzone w określonych szkołach wyższych, w miarę potrzeby, studia przygotowawcze⁵⁸, natomiast osoba niespełniająca warunków wymaganych ustawą z 1958 r. mogła być przyjęta, za zgodą rektora, na studia w charakterze wolnego słuchacza. Z kolei osobę posiadającą świadectwo dojrzałości lub równorzędne, a niemającą możliwości odbywania studiów według obowiązującego regulaminu studiów, można było przyjąć na studia w charakterze eksterna. Ustawa z 1951 r. wprawdzie także przewidywała możliwość studiowania w charakterze wolnego słuchacza za zgodą rektora, ale w odróżnieniu od ustawy z 1958 r. – na warunkach ustalonych przez ministra. Jako pierwsza też (ustawa z 1951 r.) zapowiadała możliwość tworzenia przez ministra studiów dla pracujących, przeznaczonych dla osób łączących studia w szkole wyższej z pracą zawodową. Ministrowi pozostawiała rozstrzygnięcie, w drodze zezwolenia, na jakich kierunkach studiów i w których szkołach osoby niebędące studentami będą mogły zdawać egzaminy z poszczególnych przedmiotów oraz uzyskać dyplom ukończenia studiów jako eksterni⁵⁹.

---

⁵⁷ Zob. np. Rozporządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 13 XI 1959 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyjęć na zawodowe studia administracyjne na uniwersytetach (Dz. U. Nr 62, poz. 369).

⁵⁸ Zob. Rozporządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 VI 1952 r. w sprawie organizacji jednorocznych studiów przygotowawczych w wieczorowych szkołach inżynierskich (Dz. U. Nr 31, poz. 207 ze zm.), Rozporządzenie Ministra Szkół Wyższych i Nauki z dnia 15 IX 1951 r. w sprawie utworzenia studiów przygotowawczych w niektórych szkołach wyższych (Dz. U. Nr 48, poz. 355 ze zm.).

⁵⁹ Zob. np. Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 VIII 1954 r. w sprawie odbywania eksternistycznych studiów II stopnia w wyższych szkołach ekonomicznych (M. P. Nr 90, poz. 1000), Zarządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 27 IX 1955 r. w sprawie studium eksternistycznego w Szkole Głównej Służby Zagranicznej w Warszawie (M. P. Nr 88, poz. 1075), Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 14 II 1955 r. w sprawie warunków składania egzaminów i uzyskiwania dyplomów ukończenia studiów II stopnia w charakterze eksternistów w wyższych szkołach technicznych, w wyższych szkołach rolniczych i na uniwersytetach (M. P. Nr 17, poz. 177 ze zm.), Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 12 V 1955 r. w sprawie regulaminu egzaminów dyplomowych dla eksternistów w akademiach sztuk pięknych i w państwowych wyższych szkołach sztuk plastycznych oraz określenia uczelni, w których egzaminy te będą się odbywać (M. P. Nr 47, poz. 467 ze zm.), Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 XI 1956 r. w sprawie zasad i trybu zdawania egzaminów i uzyskiwania dyplomów ukończenia wyższych studiów ekonomicznych w charakterze eksternistów (M. P. Nr 102, poz. 1186).

Ustawa z 1982 r. także ograniczała możliwość studiowania do osób posiadających świadectwo dojrzałości, a kandydatom stawiała nieco wyższe wymagania. Za decydujące kryterium przyjęcia na studia przyjmowała merytoryczną ocenę wiadomości, zaś tam, gdzie wymagał tego profil studiów, także umiejętności lub uzdolnień artystycznych kandydata, ocenę jego zdolności fizycznej. Jednym słowem, przyjęcie na studia odbywało się w drodze egzaminów wstępnych, których zakres ustalał właściwy minister⁶⁰ (sprawujący nadzór nad szkołą wyższą) w porozumieniu z Radą Główną, zarówno dla studiów prowadzonych w trybie dziennym⁶¹, jak i dla pracujących⁶², w tym studiów zaocznych⁶³ i eksternistycznych⁶⁴. Jednakże właściwy minister mógł po zasięgnięciu opinii Rady Głównej oraz w porozumieniu z naczelnymi organami ogólnokrajowych organizacji młodzieżowych określić inne warunki, uwzględniające losowe lub środowiskowe zróżnicowanie przygotowania kandydatów, które obok wyników egzaminu, mogły mieć wpływ na dopuszczenie do odbywania studiów⁶⁵. Minister Nauki, Szkolnictwa

---

⁶⁰ Zarządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 22 XII 1988 r. w sprawie zakresu egzaminów wstępnych na pierwszy rok studiów dziennych i zaocznych w akademiach medycznych (M. P. Nr 37, poz. 346), Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 XII 1989 r. w sprawie określenia zakresu egzaminu wstępnego na I rok studiów w szkołach wyższych nadzorowanych przez Ministra Edukacji Narodowej w r. akademickim 1990/1991 (M. P. Nr 44, poz. 355 ze zm.).

⁶¹ Zob. np. Zarządzenie Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 29 XII 1986 r. w sprawie zasad i warunków przyjęć na I rok studiów dziennych w szkołach wyższych nadzorowanych przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (M. P. Nr 35, poz. 272), Zarządzenie Ministra – Kierownika Urzędu Gospodarki Morskiej z dnia 16 II 1987 r. w sprawie zasad i warunków przyjęć na I rok studiów dziennych w wyższych szkołach morskich (M. P. Nr 12, poz. 105), Zarządzenie Przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki z dnia 29 XII 1986 r. w sprawie określenia zakresu egzaminu wstępnego na I rok studiów w akademiach wychowania fizycznego (M. P. 1987 Nr 1, poz. 8).

⁶² Zarządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 29 X 1986 r. w sprawie zasad i warunków przyjęć na I rok studiów dla pracujących, prowadzonych przez szkoły wyższe nadzorowane przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (M. P. Nr 32, poz. 232).

⁶³ Zob. np. Zarządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 22 XII 1988 r. w sprawie zakresu egzaminów wstępnych na pierwszy rok studiów dziennych i zaocznych w akademiach medycznych.

⁶⁴ Zarządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 12 I 1987 r. w sprawie zasad prowadzenia studiów eksternistycznych w szkołach wyższych (M. P. Nr 2, poz. 13 ze zm.).

⁶⁵ Rozporządzenie Ministrów Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki oraz Oświaty i Wychowania z dnia 26 V 1984 r. w sprawie zasad organizowania form pomocy

Wyższego i Techniki, w porozumieniu z właściwymi ministrami i naczelnymi organami ogólnokrajowych organizacji młodzieżowych, mógł określić zasady przyjmowania na studia, aż do zwolnienia z egzaminów wstępnych laureatów oraz finalistów olimpiad stopnia centralnego włącznie⁶⁶. Do niego należało także ustalanie limitów przyjęć na pierwszy rok studiów.

Rekrutację na studia przeprowadzały i decyzje w sprawie przyjęcia na studia wydziałowe (instytutowe) podejmowały komisje rekrutacyjne. Organem odwoławczym od negatywnej decyzji komisji wydziałowej (instytutowej) była powołana przez senat uczelniana komisja rekrutacyjna. Tak jak pod rządami wcześniejszych przepisów, przyjęcie w poczet studentów następowało z chwilą immatrykulacji i złożenia ślubowania o treści wskazanej w ustawie, co było rozwiązaniem nowym.

Ustawa bardzo marginalnie unormowała status wolnego słuchacza. Zasady i warunki studiów, na jakich możliwe było dopuszczenie kandydata do studiów w charakterze wolnego słuchacza, miała określić rada wydziału. Wolnym słuchaczem mogła zostać tylko ta osoba, która zdała egzamin wstępny na studia. I był to w zasadzie początek samounicestwienia tej drogi studiowania w murach szkoły wyższej.

3. Organizacja studiów i warunki studiowania

Ustawodawca okresu międzywojennego wyraźnie przyjmował, że wyższym szkołom akademickim (państwowym) przysługuje prawo wolności nauki i nauczania. Tak wyrażnej deklaracji nie zawierały w swych postanowieniach uchwalane po II wojnie światowej akty prawne: dekret z 1947 r. oraz ustawy z lat 1951 i 1958. Dopiero ustawa z 1982 r. *expressis verbis* stanowiła, iż „Szkoły wyższe w swej działalności kierują się zasadami wolności nauki [...] zespalają badania naukowe, nauczanie i wychowanie młodzieży”.

Dbałością, ale i odpowiedzialnością za poziom naukowy i poziom nauczania prawodawca najczęściej obciążał rady wydziałów szkół wyższych. Z różną jednak przejrzyistością je formułował. Zgodnie z ustawą

---

w przygotowaniu do egzaminów wstępnych na studia dla kandydatów, których uwarunkowania środowiskowe uzasadniają taką pomoc (Dz. U. Nr 30, poz. 153).

⁶⁶ Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 5 V 1988 r. w sprawie zasad przyjmowania na I rok studiów dziennych laureatów i finalistów olimpiad stopnia centralnego (M. P. Nr 17, poz. 138).

z 1920 r. do rady wydziałowej należało „czuwanie nad rozwojem nauki i szerzenie wiedzy przez należyłą organizację nauczania oraz wykłady, odczyty publiczne i wydawnictwa”. W myśl ustawy z 1933 r. obowiązkiem rady wydziałowej była dbałość o dobór odpowiednich sił naukowych oraz odpowiednie warunki twórczości naukowej i działalności pedagogicznej, a także o racjonalny układ programu wykładów, ćwiczeń i czuwanie nad jego należytym wykonywaniem. Niemal jednobrzmiącej treści obowiązek na radę wydziałową nałożył dekret z 1947 r.⁶⁷ W innym już tonie obowiązki rad wydziałowych w tej mierze ujmowały ustawy z lat 1951, 1958 i 1982. Pierwsza z tych ustaw nakładała na radę wydziału obowiązek podejmowania „inicjatywy w celu stałego ulepszania i doskonalenia metod pracy katedr i całego wydziału pod względem wychowawczym, dydaktycznym i naukowym”⁶⁸. Kolejna ustawa (1958) w swej treści zasadniczo nie odbiegała od poprzedniej z 1951 r.⁶⁹ Natomiast ustawa z 1982 r. nałożyła na radę wydziału obowiązek przedkładania wniosków w przedmiocie ustalenia kierunków studiów i specjalności oraz limitów przyjęć na studia, a ponadto powierzyła jej uchwalanie projektów planów studiów i programów nauczania.

Bez względu na ocenę postanowień prawodawcy przyjętych w tym zakresie, zagospodarowanie wolności nauki i nauczania zależało bez wątpienia od wysokich kwalifikacji naukowych i moralnych kształcących, od wykształcenia przygotowującego kandydatów do studiów w szkole wyższej (o czym była mowa powyżej), ale także od organizacji

⁶⁷ W myśl art. 44 ust. 2 i 3 dekretu z dnia 28 X 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego do rady wydziałowej należało w szczególności: „czuwanie nad rozwojem nauk reprezentowanych w wydziale, dbałość o dobór odpowiednich sił naukowych, o odpowiednie warunki twórczości naukowej, o odpowiednie warunki działalności pedagogicznej, o racjonalny układ programu wykładów i ćwiczeń oraz czuwanie nad należytym wykonaniem ustalonego programu. Rada wydziałowa jest odpowiedzialna za poziom pracy naukowej i za poziom nauczania na wydziale”.

⁶⁸ Wprawdzie szkoły wyższe dzieliły się na wydziały, te zaś na oddziały, sekcje i kierunki, podstawową jednostką organizacyjną w szkole wyższej była katedra, a nie wydział (zob. art. 6 ust. 1 i art. 7 ustawy z 1951 r. o szkolnictwie wyższym i o pracownikach nauki).

⁶⁹ Zob. art. 34 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 5 XI 1958 r. o szkołach wyższych, zgodnie z którym do zakresu działania rady wydziału należało „podejmowanie inicjatywy we wszystkich sprawach dotyczących rozwoju wydziału i ulepszanie jego pracy pod względem dydaktycznym, naukowym i wychowawczym”. Nie bez znaczenia dla oceny podejmowanych przez rady wydziałów działań miała ustawa z dnia 20 XII 1968 r. zmieniająca ustawę o szkolnictwie wyższym, którą na organy szkoły wyższej nałożono obowiązek współdziałania w sprawach działalności politycznej i ideowo-wychowawczej z organizacjami uczelnianymi Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (art. 1 pkt 31 Ustawy z dnia 20 XII 1968 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym).

roku szkolnego/akademickiego, od przyjętych do realizacji programów i planów studiów, wymagań stawianych studiującym w procesie kształcenia oraz praw im przysługujących w toku realizacji tego procesu.

3.1. Organizacja roku szkolnego/akademickiego

Na mocy ustawy z 1920 r. w uniwersytetach⁷⁰ rok szkolny dzielił się na trzy trymestry (kwartały) po 10 tygodni wykładowych każdy, natomiast w innych szkołach akademickich pozostawiono możliwość wyboru jednego z dwóch wariantów: albo podział na dwa semestry (półroczna) po 15 tygodni wykładowych w każdym semestrze, albo na wzór przyjęty w uniwersytetach – na trzy semestry po 10 tygodni wykładowych każdy. W każdym razie w roku szkolnym nie mogło być mniej niż 180 dni wykładowych, z wyłączeniem okresu składania przez studentów egzaminów. Inne określenie czasu trwania roku szkolnego przyjęła ustawa z 1933 r. Po pierwsze, wprowadziła pojęcie roku akademickiego, po drugie, określała czas jego trwania w tygodniach, przyjmując w danym roku akademickim nie mniej niż 30 tygodni wykładowych i egzaminacyjnych. Początek i podział roku akademickiego ustalał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁷¹. Tej samej treści rozwiązanie przyjął również dekret z 1947 r., tyle że powrócił do określenia rok szkolny (a nie akademicki), zaś ustalenie początku i podziału roku szkolnego powierzył Ministrowi Oświaty. Ustawa z 1951 r. w tej kwestii nie wypowiedała się jasno, stanowiła jedynie, że współdziałająca z właściwym ministrem Rada Główna opracowuje i opiniuje projekty dotyczące organizacji studiów, z kolei ustawa z 1958 r. ustalenie organizacji i porządku studiów pozostawiała Ministrowi Szkolnictwa Wyższego w wydanym przez niego regulaminie studiów, po zasięgnięciu opinii Rady Głównej, zgodnie zaś z ustawą z 1982 r. to Minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki przygotowywał, do rozstrzygnięcia przez Radę Główną, projekty zasad organizacji studiów.

⁷⁰ Ustawa z 1920 r. swoją regulacją objęła spośród dziesięciu państwowych szkół akademickich pięć następujących uniwersytetów: Jagielloński w Krakowie, Stefana Bato-rego w Wilnie, Jana Kazimierza we Lwowie oraz Uniwersytety Warszawski i Poznański (art. 111).

⁷¹ Zob. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 10 VII 1935 r. o podziale roku akademickiego (Dz. Urz. MWRiOP Nr 7, poz. 82) oraz Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 V 1936 r. o podziale roku akademickiego 1936/1937 (Dz. Urz. MWRiOP Nr 3, poz. 59).

3.2. Plany i programy nauczania/kształcenia i formy ich realizacji

W okresie objętym analizą również w tym zakresie nie było rozwiązań jednolitych, choć z pewnością były do siebie zbliżone. Zróżnicowanie przyjętych rozwiązań niewątpliwie odpowiadało zakresowi przyznanej szkołom wyższym samodzielności, której zdecydowanie nie cechowała stabilność.

Ustawa z 1920 r. hołdowała zasadzie wolności nauki i nauczania. Wyznaczeniu granic wolności nauczania miało służyć przyznane profesorom prawo wygłaszania wykładów, docentom prawo wykładania – na wydziale, na którym zostali mianowani lub na którym otrzymali prawo wykładania (kwalifikacje naukowe). Tylko bowiem oni mogli „podawać i oświetlać według swego naukowego przekonania i sposobem naukowym [...] wszelkie zagadnienia, wchodzące w zakres gałęzi wiedzy, której [...] byli przedstawicielami”. Programy wykładów⁷² wymagały jednak zatwierdzenia przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, po ich przedłożeniu przez senat. Zbliżone rozwiązanie przyjęła także ustawa z 1933 r. Przy czym tu coroczne układanie programów wykładów i ćwiczeń należało do rad wydziałowych, zaś rektor przedstawiał je do wiadomości Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁷³.

Dekret oraz ustawy z lat pięćdziesiątych zdecydowanie odstąpiły od rozwiązań okresu międzywojennego. Dekret z 1947 r. mówił już o programie⁷⁴ oraz porządku studiów i egzaminów w szkołach wyższych.

⁷² Plany wykładów obowiązkowych i wymiar godzin oraz wykładów zalecanych w uniwersytetach państwowych określał Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; zob. np. Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświecenia Publicznego z dnia 16 X 1920 r. w sprawie organizacji studiów prawnych w uniwersytetach państwowych (Dz. Urz. MWRiOP Nr 22, poz. 140), Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 18 X 1920 r. w sprawie organizacji studiów lekarskich w uniwersytetach państwowych (Dz. Urz. MWRiOP Nr 22, poz. 141), Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 III 1928 r. w sprawie organizacji studiów lekarskich w uniwersytetach państwowych (Dz. Urz. MWRiOP Nr 8, poz. 132) oraz Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 10 VI 1929 r. w sprawie organizacji studiów lekarsko-weterynaryjnych w państwowych szkołach akademickich (Dz. Urz. MWRiOP Nr 7, poz. 100).

⁷³ O dyskusji nad programami studiów prawnych w Polsce międzywojennej pisał m.in. W. Wołodkiewicz, *Nauczanie prawa w II Rzeczypospolitej*, „Życie Szkoły Wyższej” 1973, nr 6, s. 104 i n.

⁷⁴ Od wejścia w życie dekretu programy studiów stopniowo upolityczniano przez obejmowanie nimi, jako obowiązkowych, przedmiotów z ekonomii i filozofii marksistowskiej. Na potrzebę zmian w tym zakresie dobitnie uwagę zwracała ówczesna wiceminister

Szczegółowe przepisy normujące je ustalał Minister Oświaty w drodze rozporządzeń⁷⁵ wydanych za zgodą Rady Głównej, po wysłuchaniu opinii organów właściwych szkół. W ustawie z 1951 r. procedura tworzenia planów studiów i ich zatwierdzania przed wdrożeniem była bardziej rozbudowana. Plany studiów i ramowe programy studiów ustalał Minister Szkolnictwa Wyższego (w przypadku ministrów pełniących zarząd nad daną szkołą wyższą w uzgodnieniu z Ministrem Szkolnictwa Wyższego) na podstawie wniosku lub po zasięgnięciu opinii Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego. Opierając się na ramowych planach i programach studiów, rady wydziału ustalały szczegółowe plany i programy i przyjmowały je w drodze uchwały. Uchwała rady wydziału wymagała zatwierdzenia przez senat szkoły wyższej. Również pod rządami ustawy z 1958 r. ramowe plany studiów i programy nauczania (po raz pierwszy wprowadzono ten termin) ustalał Minister Szkolnictwa Wyższego po zasięgnięciu opinii Rady Głównej. Ustawa pozostawiała radzie wydziału prawo uchwalania szczegółowych programów nauczania, ale senat miał zatwierdzać, w myśl ustawy, uchwały rad wydziałowych w sprawach realizacji planów studiów i programów nauczania⁷⁶. Błędu tej niespójności unormowań

---

resortu oświaty, stwierdzając: „Musimy zdecydowanie skończyć z fikcją apolityczności nauczania na szczeblu uniwersyteckim, co pociągnie za sobą rozszerzenie zakresu przedmiotów światopoglądowych na wszystkich wydziałach (elementy filozofii marksistowskiej)”, E. Krassowska, op. cit., s. 156.

⁷⁵ Zob. np. Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 23 XII 1949 r. w sprawie organizacji i planu studiów na wydziałach prawa w państwowych szkołach akademickich (Dz. U. 1950 Nr 6, poz. 58) oraz cztery rozporządzenia Ministra Oświaty z tego samego dnia, 2 I 1950 r.: w sprawie organizacji i planu niektórych kierunków studiów na wydziałach matematyczno-przyrodniczych państwowych szkół akademickich (Dz. U. Nr 2, poz. 12) oraz humanistycznych państwowych szkół wyższych (Dz. U. Nr 2, poz. 9), a także w sprawie organizacji i planu studiów na wydziałach rolniczych, ogrodniczych, mleczarskich i przetwórstwa rolnego państwowych szkół wyższych zawodowych i akademickich (Dz. U. Nr 2, poz. 11), w sprawie organizacji i planu studiów na Oddziale Technologii Drewna Wydziału Leśnego Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (Dz. U. Nr 2, poz. 10). Zob. także Rozporządzenie Ministrów: Szkół Wyższych i Nauki, Zdrowia, Sprawiedliwości oraz Kultury i Sztuki z dnia 11 XI 1950 r. w sprawie oceny i zatwierdzania podręczników, książek pomocniczych i graficznych pomocy naukowych do użytku studentów szkół wyższych (Dz. U. Nr 55, poz. 500).

⁷⁶ Coraz częściej w dyskusjach nad planami studiów i programami nauczania stawiano pytanie, czy uczelnia jest jedyną instytucją odpowiedzialną za efektywność kształcenia. Za niezbędny dla tego procesu uznawano współdziałanie partnerów zewnętrznych szkolnictwa wyższego – zakładów pracy, których rolą miało być przejście w znacznej części zadań profesjonalnego przygotowania absolwenta; na ten temat szerzej zob. Z. Kietlińska, op. cit.,

nie powtórzyła ustawa z 1982 r., choć procedura wdrożenia planów studiów i programów nauczania była bardzo zbliżona. Plany studiów i programy nauczania uchwałała rada wydziału, a zatwierdzał senat. Zarówno rada wydziału, jak i senat były tu związane zasadami przyjętymi przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego po zasięgnięciu opinii Rady Głównej.

Realizacja planów studiów wiązała się zawsze z określeniem formy realizowanych zajęć dydaktycznych. I choć w tej mierze można byłoby przypuszczać, że szkoły wyższe nie mają dużego wyboru, prawo obowiązujące w okresie objętym analizą prowadzi do konstatacji przeciwnej. W okresie dwudziestolecia międzywojennego i w pierwszych latach po II wojnie światowej znaczenie podstawowe w nauczaniu miały wykłady i ćwiczenia odbywane pod kierunkiem profesorów oraz kierowanie pracami samodzielnymi (1920, 1933, 1947). Ustawy z lat późniejszych problem ten normowały z różnym natężeniem. Ustawa z 1951 r. regulację tę pomijała milczeniem. Można było jedynie domniemywać, że ten zakres spraw normował regulamin studiów, zatwierdzany przez senat. Ustawa z 1958 r. zaproponowała z kolei szeroki wachlarz form realizacji zajęć dydaktycznych, stanowiąc, iż „[s]tudia w szkole wyższej obejmują wykłady, seminaria, proseminaria, ćwiczenia, lektoraty, konwersatoria, praktyki⁷⁷, egzaminy, kolokwia, samodzielne prace pod kierunkiem pracowników nauki oraz inne zajęcia objęte planem i regulaminem studiów”. Ustawa z 1982 r. ograniczyła się natomiast do postanowienia, iż wykłady w szkole wyższej są otwarte (co było wówczas nowym określeniem), chyba że statut szkoły stanowił inaczej⁷⁸.

Prawo nie normowało kwestii metod nauczania, co nie znaczy, że szkoły wyższe nie nadawały temu zagadnieniu należytej wagi⁷⁹.

s. 21 i n.; J. Kaczmarek, op. cit., s. 25 i n.; T. Liszcz, *O potrzebie wiązania pracy dydaktycznej i naukowo-badawczej z zakresem prawa z praktyką*, „Życie Szkoły Wyższej” 1973, nr 5, s. 46 i n.

⁷⁷ Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 XII 1960 r. w sprawie praktyk studentów szkół wyższych (Dz. U. 1961 Nr 1, poz. 1), Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 III 1972 r. w sprawie praktyk studentów szkół wyższych (Dz. U. Nr 14, poz. 94) oraz Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 VI 1983 r. w sprawie praktyk studenckich (Dz. U. Nr 44, poz. 205).

⁷⁸ Poza wykładami ustawa wymienia ćwiczenia i inne zajęcia jako formy zajęć, których prowadzenie rektor mógł powierzyć, na podstawie umowy zlecenia, osobom niebędącym nauczycielami akademickimi (art. 180 Ustawy z dnia 4 V 1982 r. o szkolnictwie wyższym).

⁷⁹ Zdynamizowanie aktywnych form zajęć postulował m.in. Z. Muszyński, *Doskonalenie studiów wyższych*, „Życie Szkoły Wyższej” 1973, nr 5, s. 19; J. Kaczmarek, op. cit., s. 20. O formach i metodach nauczania na studiach prawniczych zob. np. B. Lindecka, *Dydaktyka na studiach prawniczych*, „Życie Szkoły Wyższej” 1973, nr 11, s. 68 i n.

Dostrzegano jednak, iż przenoszenie do studiów dla pracujących form i metod nauczania obowiązujących studentów studiów stacjonarnych nie sprzyja pokładanym oczekiwaniom⁸⁰.

3.3. Obowiązki i prawa studentów w realizacji procesu kształcenia/nauczania

W okresie Polski międzywojennej, ale i w czasie późniejszym, nauczanie w szkołach akademickich prowadzono wyłącznie w języku polskim⁸¹. Spełnienia tego warunku wyraźnie wymagały obie ustawy (z lat 1920 i 1933), stanowiąc, że językiem wykładowym (również urzędowym) szkół akademickich jest język polski⁸². W czasie odbudowywania polskości po 123-letniej okupacji przez państwa zaborcze miało to ogromne znaczenie nie tylko polityczne. Podobne rozwiązanie wprowadził także dekret z 1947 r., ale późniejsze akty prawne wykładowego języka polskiego już nie wymagały, co było zrozumiałe. Nauczanie było prowadzone w języku polskim, choć przepisy w wyjątkowych przypadkach upoważniały właściwy organ szkoły (1947 – senat za zgodą Ministra Oświaty) do wydania zezwolenia na wykładanie w języku obcym niektórych przedmiotów.

W okresie Polski międzywojennej i w latach po II wojnie światowej zasadą było prawo nauczania w trybie dziennym. W istocie nauczanie

---

⁸⁰ J. Kaczmarek, op. cit., s. 25. Autor, pełniący urząd Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, uzasadniał ten stan rzeczy swoistą specyfiką studiów dla pracujących; twierdził, że „powinny być one bardziej dostosowane do już wykorzystywanego zawodu [...]. Wymagają natomiast odpowiedniego pogłębienia i upraktycznienia”.

⁸¹ W chwili odzyskania niepodległości jedynie dwa Uniwersytety (Jagielloński w Krakowie i Jana Kazimierza we Lwowie) miały dłuższą tradycję wykładania w języku polskim. O polskim języku wykładowym w Uniwersytecie Jagiellońskim od 1870 r. pisał m.in. M. Patkaniowski, *Dzieje Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od reformy Kołłątajowskiej do końca XIX stulecia*, Kraków 1964, s. 322 i n. Uniwersytet Warszawski wznowił swoją działalność z polskim językiem wykładowym dopiero w 1915 r. (zob. m.in. „Biuletyn tymczasowy” z roku 1915).

⁸² Wprowadzenie wyjątku od tej zasady wymagało drogi ustawowej. O tym zaś, czy niektóre przedmioty mogły być wyjątkowo wykładane w innym języku, rozstrzygał: zgodnie z ustawą z 1920 r. – senat szkoły (zob. art. 9 Ustawy z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich, w brzmieniu nadanym art. 1 Ustawy z dnia 29 VII 1921 r. w przedmiocie zmiany art. 9 ustawy z dnia 13 VII 1920 r. (Dz. U. R.P. Nr 69, poz. 447) oraz art. 19 pkt 2 Ustawy z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich; zgodnie z ustawą z 1933 r. – senat za zgodą Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na wniosek rady wydziałowej (art. 3 ust. 2 Ustawy z dnia 15 III 1933 r. o szkołach akademickich – tekst pierwotny Dz. U. Nr 29, poz. 247, tekst jedn. Dz. U. 1938 Nr 1, poz. 6 ze zm.).

wyłącznie w tym trybie studiów ograniczało się jedynie do okresu międzywojennego. Lata następne wprowadziły rozszerzoną, wykraczającą poza tryb dzienny, ofertę studiów – m.in. studia dla pracujących⁸³, zaoczne⁸⁴, eksternistyczne⁸⁵, kursy, studia podyplomowe⁸⁶. Niejednorodność ówczesnie przyjętych rozwiązań była bardzo wyraźna. Nie derogowano jednak, do końca obowiązywania ustawy z 1982 r.⁸⁷, prawa do studiowania w trybie dziennym.

Realizacja procesu kształcenia wymagała od kształcących i kształconych przestrzegania określonych norm zachowań, a zarazem stwarzała obu stronom tego procesu (z różnym natężeniem w badanym okresie) warunki służące wolności nauki i nauczania. Bez wątpienia, dla obu stron procesu kształcenia wymiar obowiązków i zakres praw był różny. Podobnie katalog obowiązków i praw studentów w toku realizacji planów studiów i programów nauczania z każdą z kolejnych reform był przez prawodawcę formułowany inaczej (szerzej lub wężej).

Ustawa z 1920 r. o szkołach akademickich od studentów i wolnych słuchaczy nie wymagała wprost obecności podczas wykładów, ćwiczeń i seminariów, zaś biorąc pod uwagę osobne opłaty za uczestnictwo w każdej z tych form zajęć, można było oczekiwać dojrzałych wyborów młodzieży studiującej. Poza tym studenci wnosili opłatę w wysokości niezależnej od liczby godzin wykładów, co zwiększało ich możliwości uczestniczenia w wykładach wybranych spośród tych prowadzonych zarówno na wydziale, na który się zapisali, jak i na innych wydziałach. I to była reguła

---

⁸³ Zob. np. Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 6 VIII 1964 r. w sprawie zasad organizacji punktów konsultacyjnych dla osób odbywających studia wyższe w trybie studiów dla pracujących w szkołach wyższych podległych resortowi szkolnictwa wyższego (M. P. Nr 56, poz. 267).

⁸⁴ Zob. np. Zarządzenie nr 214 Prezesa Rady Ministrów z dnia 9 IX 1952 r. w sprawie utworzenia Studium Zaocznego w Akademii Wychowania Fizycznego im. gen. broni Karola Świerczewskiego w Warszawie (M. P. Nr 79, poz. 1277).

⁸⁵ Zob. np. Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 X 1953 r. w sprawie warunków odbywania studiów wyższych oraz uzyskiwania dyplomów ich ukończenia w charakterze eksternistów przez nauczycieli i pracowników kulturalno-oświatowych (M. P. Nr A-99, poz. 1365 ze zm.), Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 X 1953 r. w sprawie składania egzaminów i uzyskiwania dyplomów ukończenia studiów wyższych w charakterze eksternistów przez osoby skreślone z ostatniego roku studiów wskutek niezachowania terminów uzyskania dyplomu (M. P. Nr A-99, poz. 1364).

⁸⁶ Zob. Zarządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 XII 1985 r. w sprawie zasad prowadzenia studiów podyplomowych (M. P. Nr 1, poz. 5).

⁸⁷ Ustawa z dnia 4 V 1982 r. o szkolnictwie wyższym (tekst jedn. Dz. U. 1985 Nr 42, poz. 201 ze zm.) obowiązywała do dnia 27 IX 1990 r., tj. do czasu jej uchylenia art. 209 pkt 1 Ustawy z dnia 12 IX 1990 r. o szkolnictwie wyższym (Dz. U. Nr 65, poz. 385).

niepodważalna. Innej zasadzie podlegało natomiast prawo uczestniczenia studenta i wolnego słuchacza w ćwiczeniach. Wprawdzie do tej formy zajęć dopuszczeni byli na równi studenci i wolni słuchacze, od studenta wymagano jednak przedłożenia pozwolenia kierującego profesora, na warunkach i zasadach określonych przez radę wydziału. Tylko studenci mieli prawo zdawania egzaminów i ubiegania się o niższy stopień naukowy. Wprawdzie prawo składania egzaminów wolnym słuchaczom nie przysługiwało, jednak odbyte przez nich w tym charakterze studia mogły być im zaliczone „w wypadkach godnych uwzględnienia”, o ile zostali studentami. Studenci jednej z państwowych szkół akademickich mogli się przenosić do innych po uzyskaniu świadectwa wystąpienia.

Ustawy z lat 1932 i 1933 prawa i obowiązki studentów oraz wolnych słuchaczy regulowały bardzo lakonicznie. Ustawa pierwsza wprowadziła jedynie zapowiedź, że dla studentów szkół wyższych będzie zorganizowane studium w zakresie obrony technicznej Państwa i nauki obywatelstwa oraz sprawności fizycznej⁸⁸. Jako pierwsza wprowadziła wyraźnie obowiązek uczęszczania na wykłady, brania udziału w ćwiczeniach i zdawania egzaminów. Wzorem rozwiązań przyjętych ustawą z 1920 r. dawała studentom prawo wyboru wykładów, z możliwością zapisania się na wykłady innych wydziałów. Wolni słuchacze mogli uczęszczać na wykłady i ćwiczenia, nie mogli natomiast przystępować do egzaminów (z wyłączeniem wolnych słuchaczy szkół i wydziałów artystycznych), przy czym mogli składać kolokwia z wysłuchanych wykładów. Rada wydziału mogła zaliczyć studentom poprzednie studia, odbyte w charakterze wolnego słuchacza, co było jedynie inaczej ujętym postanowieniem przyjętym ustawą z 1920 r. W odróżnieniu od niej, ustawa z 1933 r. zezwalała na równoczesne realizowanie studiów w dwóch szkołach akademickich, jednakże za zgodą rektorów obu szkół. Tylko studenci mieli prawo ubiegania się o stopnie naukowe i zawodowe. I tylko im służyło prawo do urlopów, co było rozwiązaniem nowym. Urlopu udzielał dziekan.

Wyłącznie w okresie Polski międzywojennej studia w trybie dziennym nie były wolne od opłat. Ustawa z 1920 r. nakładała na studentów i wolnych słuchaczy, po ich przyjęciu do szkoły akademickiej, obowiązek uiszczenia na początku roku akademickiego (poza wpisowym) opłaty rocznej w wysokości niezależnej od liczby godzin wykładów, które

⁸⁸ Studium to miało być utworzone bądź przy szkołach wyższych, bądź oddzielnie, na zasadach ustalonych rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (art. 53 Ustawy z dnia 11 III 1932 r. o ustroju szkolnictwa wyższego).

wybrali. Uiszczenia osobnych opłat wymagało uczestniczenie w ćwiczeniach i seminariach oraz przystąpienie do egzaminów. Wysokość wszystkich opłat uiszczanych przez studentów i wolnych słuchaczy ustanawiało ministerstwo⁸⁹. Ustawa przewidywała możliwość odroczenia płatności⁹⁰. Prawo pobierania opłat dawała szkołom wyższym także ustawa z 1933 r.⁹¹ Do określenia ich wysokości, sposobu pobierania, przeznaczenia i podziału oraz udzielania ulg dla studentów niezamożnych a zdolnych (co było rozwiązaniem nowym) zobowiązała Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Obowiązki studentów związane z realizacją celów dydaktycznych podobnie uregulował dekret z 1947 r. Stanowił on, że „[s]tudent ma obowiązek brania udziału we wszystkich zajęciach, przewidzianych w programie studiów, i zdawania przepisowych kolokwii i egzaminów”. Nieusprawiedliwione spóźnienie lub nieobecność na wykładach, ćwiczeniach, nieusprawiedliwienie w określonym terminie swojej nieobecności na zajęciach, a także nieprzystąpienie w wyznaczonym terminie do egzaminów i kolokwii zagrożone było karą: nagany, nagany z zagrożeniem skreślenia z uczelni (dla stypendystów ponadto ze wstrzymaniem wypłaty stypendium, przy karze pierwszej na okres dwóch miesięcy, przy karze drugiej – czterech miesięcy) oraz usunięcia z uczelni⁹². Obowiązkiem uczestniczenia w zajęciach objęto także zajęcia wychowania fizycznego. Obowiązek ten, począwszy od dnia 15 marca 1950 r., spoczywał na studentach I i II roku wszystkich kierunków

---

⁸⁹ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 XI 1920 r. w sprawie wysokości opłat, wnoszonych przez studentów i wolnych słuchaczy w szkołach akademickich (Dz. Urz. MWRiOP Nr 22, poz. 145 ze zm.).

⁹⁰ Szkoła akademicka mogła niezamożnej, lecz pilnej młodzieży studiującej, po złożeniu pisemnego zobowiązania zwrotu, odroczyć obowiązek uiszczenia opłaty za wykłady, ćwiczenia, seminaria i egzaminy w całości lub częściowo do czasu, w którym osiągną stanowisko umożliwiające spłacenie zaciągniętego długu, nie dłużej jednak niż na lat dziesięć (art. 92 Ustawy z dnia 13 VII 1920 r. o szkołach akademickich).

⁹¹ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 IX 1933 r. o opłatach w państwowych szkołach akademickich (Dz. Urz. MWRiOP Nr 16, poz. 203 ze zm.), Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 1 VIII 1936 r. o opłatach za egzaminy w państwowych szkołach akademickich (Dz. Urz. MWRiOP Nr 8, poz. 143 ze zm.) oraz Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 12 II 1937 r. o opłatach od obywateli państw obcych w państwowych szkołach akademickich (Dz. Urz. MWRiOP Nr 2, poz. 24).

⁹² Zob. Zarządzenie nr 160 Prezesa Rady Ministrów i Ministrów: Szkół Wyższych i Nauki, Zdrowia, Oświaty oraz Kultury i Sztuki z dnia 28 IX 1951 r. w sprawie dyscypliny pracy studentów szkół wyższych (M. P. Nr A-91, poz. 1256).

studiów na mocy dekretu i wydanego na jego podstawie rozporządzenia Ministrów Oświaty i Zdrowia⁹³,

Wzorem rozwiązań przyjętych ustawą z 1920 r. na mocy dekretu student mógł przenieść się do innej szkoły wyższej tylko po uzyskaniu świadectwa odejścia; mógł też być równocześnie studentem dwóch szkół wyższych, za zgodą rektorów obu szkół (to rozwiązanie przyjęła wcześniej ustawa z 1933 r.) lub Ministra Oświaty. Studenci zachowali także prawo ubiegania się o stopnie naukowe i zawodowe. Ponadto mieli prawo do urlopów.

Ustawy z lat pięćdziesiątych dość wąsko normowały obowiązki i prawa studentów w procesie realizacji celów dydaktycznych. Ustawa pierwsza (1951) szczegółowo określiła obowiązki i prawa studentów odsyłała do przepisów wykonawczych⁹⁴ i regulaminu studiów, co było nowym rozwiązaniem. Z ważnej przyczyny, uniemożliwiającej przejściowo kontynuowanie studiów, student mógł uzyskać urlop dziekański na czas oznaczony. Wzorem rozwiązań lat wcześniejszych urlopu udzielał dziekan. Ustawa z 1958 r. wyliczała podstawowe obowiązki studenta, zaliczając do nich zarówno te, które dotyczyły ich kształcenia (systematyczne i pilne przykładanie się do studiów, ścisłe przestrzeganie przepisów regulujących porządek studiów oraz wszelkich zarządzeń obowiązujących studentów), jak i te, które wiązały się z kształtowaniem ich postawy w szkole wyższej i poza nią (zachowywanie nienagannej postawy moralnej i obywatelskiej, właściwe zachowywanie się względem przełożonych, personelu nauczającego szkoły oraz kolegów, unikanie w swym postępowaniu wszystkiego, co mogłoby zaszkodzić dobremu imieniu szkoły i godności studenta, poszanowanie mienia szkoły i przeciwdziałanie niewłaściwemu stosunkowi do niego)⁹⁵. W okresie trwania

⁹³ Rozporządzenie Ministrów Oświaty i Zdrowia z dnia 5 I 1950 r. w sprawie obowiązku wychowania fizycznego studentów szkół wyższych (Dz. U. Nr 7, poz. 72). Obowiązek wychowania fizycznego polegał na ćwiczeniach wychowania fizycznego w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Z obowiązku tego zwolnieni byli: studenci wydziałów (studiów), w programach nauczania których przewidziano wychowanie fizyczne w wymiarze co najmniej dwóch godzin tygodniowo, którzy odbywali wojskowe szkolenia na oficerów rezerwy bądź byli żołnierzami w czynnej służbie wojskowej, a także studenci uznani za niezdolnych na podstawie orzeczenia lekarskiego.

⁹⁴ Zob. np. Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 15 IV 1953 r. w sprawie zmiany przez studentów szkoły lub kierunku studiów w szkołach wyższych podległych Ministrowi Szkolnictwa Wyższego (M. P. Nr A-40, poz. 489).

⁹⁵ Ustawa nowelizująca w 1968 r. ustawę z 1958 r. o szkołach wyższych zaostriżyła znaczenie niektórych z wcześniej przyjętych obowiązków studentów. Wymagała od nich: systematycznego i pilnego zdobywania wiedzy w celu należytego przygotowania

zająć szkolnych student bez zgody dziekana nie mógł przyjąć stałej pracy zarobkowej, z wyłączeniem studentów studiów dla pracujących.

Ustawa z 1982 r. wprowadziła również nakładła na studentów obowiązki określonego zachowania z tytułu studiowania, główny akcent kładła jednak na określenie przysługujących im praw. Student miał prawo do rozwijania własnych zainteresowań naukowych oraz korzystania w tym celu z pomieszczeń dydaktycznych, urządzeń i środków szkoły oraz z pomocy ze strony nauczycieli akademickich i organów szkoły, do zrzeszania się w kołach naukowych oraz uczestniczenia w pracach naukowych realizowanych w szkole. Natomiast jego obowiązkiem było pełne wykorzystanie możliwości kształcenia, jakie stwarzała szkoła. Spoczywał na nim obowiązek postępowania zgodnego z treścią ślubowania, co oczywiście, i regulaminem studiów. Wzorem ustawy z 1958 r. student mógł podejmować pracę zarobkową. Ustawa z 1982 r. zdecydowanie jednak inaczej określiła warunki korzystania z tego prawa. Praca zarobkowa nie mogła zwalniać studenta od prawidłowego realizowania obowiązków wobec szkoły.

4. Infrastruktura dydaktyczna

Istotnym warunkiem zapewnienia realizacji celów dydaktycznych było dysponowanie przez szkołę wyższą materialnymi warunkami zabezpieczającymi jej byt. Na warunki te, bez względu na okres obowiązywania ustawy, składały się: baza lokalowa wraz z urządzeniami i aparaturą – służące realizacji celów dydaktycznych⁹⁶ oraz biblioteki wyposażone w zbiory opracowań naukowych i inne źródła wiedzy, stosownie do prowadzonych w szkole badań i studiów. Bezwzględnie duże znaczenie

---

do pracy zawodowej oraz do aktywnego uczestniczenia w budowie socjalizmu, ścisłego przestrzegania przepisów regulujących porządek studiów oraz zarządzeń szkoły i organów zwierzchnich, zachowywania postawy moralnej i obywatelskiej godnej studenta Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, okazywania należytego szacunku władzom szkoły oraz właściwego zachowywania się względem przełożonych, personelu nauczającego i innych pracowników szkoły (pkt 43 Ustawy z dnia 20 XII 1968 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym).

⁹⁶ Zob. też Rozporządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 15 XII 1971 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych oraz w szkołach wyższych (Dz. U. 1972 Nr 1, poz. 5), ponadto art. 99 Ustawy z dnia 4 V 1982 r. o szkolnictwie wyższym (tekst pierwotny Dz. U. Nr 14, poz. 113) nakładający na organy szkoły wyższej obowiązek zapewnienia warunków materialnych dla realizacji prawa do nauki.

miało też zapewnienie szkole wyższej źródeł finansowania jej działalności i zakres przyznanej samodzielności w prowadzeniu gospodarki finansowej oraz realizacja całej gamy zadań powierzanych pracownikom odpowiedzialnym za obsługę techniczną i administracyjną szkoły⁹⁷.

Zagwarantowanie infrastruktury dydaktycznej było najtrudniejsze w pierwszych latach po zniszczeniach spowodowanych ponad stuletnią niewolą (w Polsce międzywojennej) oraz II wojną światową i okupacją Polski (w Polsce Ludowej). Mocą ustawy z 1920 r. państwowe szkoły akademickie przejęły w używanie gmachy i zakłady będące własnością państwa wraz z urządzeniami. Zarządzanie majątkiem szkolnym państwowym i własnym (szkoły mogły przyjmować zapisy i darowizny i samodzielnie zarządzać majątkiem w ten sposób uzyskany) oraz majątkiem powierzonym szkole do administrowania leżało w gestii senatu. Senat uchwalał wnioski w sprawach budowlanych i rozstrzygał o przeznaczeniu pomieszczeń szkoły. Ustawa z 1933 r. przewidywała podobne rozwiązania, chociaż prawa państwowej szkoły akademickiej w tym zakresie rozszerzyła. Szkoły akademickie mogły posiadać, nabywać, obciążać i zbywać własny majątek ruchomy i nieruchomy, przyjmować darowizny i zapisy, zawierać umowy i zarządzać swym majątkiem. Majątek państwowy mógł być również oddany szkołom w użytkowanie. Majątkiem własnym szkoły oraz oddanym jej w zarząd lub użytkowanie zarządzał rektor, w jego gestii leżało także rozdzielanie pomiędzy wydziały funduszy własnych szkoły.

Od zakładanych i już funkcjonujących w okresie międzywojennym prywatnych szkół akademickich (1920) i nieakademickich⁹⁸ (1933) ustawodawca wymagał, by były należycie wyposażone (1920, 1933).

Wraz z wejściem w życie dekretu z 1947 r. sytuacja prawna szkół wyższych w dużej mierze się zmieniła. Wprawdzie prawodawca nie odstąpił od możliwości tworzenia szkół wyższych państwowych i niepaństwowych, jednak szkoły te objął ramami planu sieci szkół wyższych. Uchylił trzy wcześniej obowiązujące ustawy (z 1932 r. – o ustroju szkolnictwa, z 1933 r. – o szkołach akademickich i z 1937 r. – o prywatnych szkołach wyższych) i postanowieniem dekretu poddał szkoły wyższe utworzone na podstawie uchylonych przepisów. Jednocześnie dekret zobowiązał

⁹⁷ Ze względu na ramy opracowania problematyka ta pozostaje poza polem rozważań.

⁹⁸ Zob. też Ustawę z dnia 11 III 1932 r. o ustroju szkolnictwa wyższego, Ustawę z dnia 11 III 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych (Dz. U. R.P. Nr 33, poz. 343) oraz Ustawę z dnia 22 II 1937 r. o prywatnych szkołach wyższych (Dz. U. R.P. Nr 13, poz. 89).

Radę Ministrów, w drodze rozporządzenia, na wniosek Ministra Oświaty przedstawiony przez Radę Główną, do ustalenia w ciągu roku, licząc od dnia 30 października 1947 r., które z istniejących państwowych szkół akademickich po tym okresie zachowują osobowość prawną. Było to rozwiązanie dużej wagi, jeśli wziąć pod uwagę, że majątek tych szkół (państwowych), które osobowości prawnej nie mogły z mocy prawa zachować, przechodził na własność Skarbu Państwa.

Szczupłość bazy dydaktycznej wymuszała także inne rozwiązania. Mianowicie, Minister Oświaty, za zgodą Rady Głównej i po wysłuchaniu opinii zainteresowanych szkół, mógł „zarządzić zaspokajanie potrzeb dwóch lub więcej szkół przez wspólne urządzenia (w szczególności wspólne wykłady i ćwiczenia), wykorzystanie placówek naukowo-badawczych, szkolnych i międzyszkolnych”.

Lata pięćdziesiąte przyniosły bardzo skromne ustawowe uregulowania. Ustawa z 1951 r. powierzyła właściwemu ministrowi określenie zasad organizacji administracji szkoły wyższej. Rektora obarczyła troską o zaspokajanie potrzeb materialnych szkoły oraz nałożyła na niego obowiązek dysponowania w ramach aktualnych przepisów środkami materialnymi przeznaczonymi na potrzeby szkoły. Do niego też należało powołanie dyrektora administracyjnego szkoły. Pod rządami ustawy z 1958 r. administracją i gospodarką szkoły wyższej (będącej jednostką budżetową) kierował rektor przy pomocy dyrektora administracyjnego. Jednocześnie ustawa przewidywała dla senatu kompetencje uchwałodawcze, m.in. dotyczące uchwalania projektów rozdziału środków budżetowych między wydziały. Szkoła wyższa mogła dysponować własnym majątkiem z tytułu otrzymywanych darowizn i zapisów. Legitymowany do ich przyjęcia był rektor, po zasięgnięciu opinii senatu. Decyzja rektora wymagała jednak zatwierdzenia przez Ministra Szkolnictwa Wyższego. Dla utworzenia i prowadzenia niepaństwowej szkoły wyższej jednym z warunków było zapewnienie odpowiedniego wyposażenia i lokalu oraz zagwarantowanie na stałe wystarczających środków finansowych dla jej działalności. Z kolei zgodnie z ustawą z 1982 r. szkoły wyższe były państwowymi jednostkami organizacyjnymi. Rozdziału środków materialnych (również finansowych) pomiędzy szkoły dokonywał Minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Wzorem rozwiązań lat wcześniejszych szkoła wyższa mogła przyjmować darowizny, zapisy i spadki pochodzenia krajowego, ale i zagranicznego, co było rozwiązaniem nowym. Majątkiem państwowej szkoły wyższej zarządzał dyrektor administracyjny.

Bez wątpienia bez książek, podręczników i innych źródeł wiedzy nie ma nauki i nauczania, a bez nich nie ma bibliotek. Ustawodawca nie zaniedbał tego warunku. Każdy z aktów prawnych objętych analizą instytucję biblioteki przewidywał, różnie ją nazywając – biblioteką uniwersytecką, biblioteką główną. Różnice sprowadzały się jedynie do rozszerzenia lub ograniczenia prawa szkół wyższych do tworzenia własnych bibliotek (wydziałowych, zakładowych, katedralnych), zarządzenia bibliotekami i ich obsadą kierowniczą.

Pod rządami ustawy z 1920 r. biblioteki uniwersyteckie, jako zakłady ogólnouniwersyteckie, były bibliotekami naukowymi służącymi celom nauczania. Biblioteki wszystkich szkół akademickich, z wyłączeniem uniwersyteckich, nie były bibliotekami publicznymi i jako takie mogły być udostępniane tylko osobom kształcącym się i pracującym naukowo. Rolę i funkcje bibliotek szkół akademickich nieco inaczej określała natomiast ustawa z 1933 r. Te służyć miały wszystkim wydziałom szkół akademickich i miały cele ogólnonaukowe. Miały też być ogólnodostępne dla publiczności. Z kolei biblioteki szkół wyższych na mocy dekretu z 1947 r., funkcjonujące jako zakłady naukowe, powołano do zaspokajania potrzeb całej szkoły. Od szkół wyższych niepaństwowych dekret wymagał jedynie zapewnienia odpowiednich pomieszczeń wyposażonych w pomoce naukowe. Ustawa z 1951 r. w swych postanowieniach ograniczała się wyłącznie do wskazania, kto powoływał dyrektora biblioteki, i stwierdzała, że powinien na to stanowisko kandydować samodzielny pracownik nauki. Mocą ustawy z 1958 r. szkoły wyższe posiadały bibliotekę główną, będącą ogólnouczelnianym zakładem o zadaniach naukowych, dydaktycznych i usługowych. Biblioteka miała charakter publicznej biblioteki naukowej. Poza biblioteką główną rektor mógł także tworzyć biblioteki wydziałów, studiów, instytutów, katedr i zakładów. Podobne rozwiązania przyjęła także ustawa z 1982 r. W strukturze szkoły przewidywała bibliotekę główną, jako ogólnokształcącą jednostkę organizacyjną działalności podstawowej o zadaniach usługowych, naukowych i dydaktycznych. Biblioteka główna miała zarazem pełnić funkcję ogólnodostępnej biblioteki naukowej i stanowić ogniwo ogólnokrajowej sieci bibliotecznej i sieci informacji naukowej. Szkoła mogła posiadać także inne biblioteki, które wspólnie z biblioteką główną tworzyły jednolity system biblioteczno-informacyjny szkoły.

Na pytanie, czy biblioteki zaspokajały rzeczywiste potrzeby osób kształcących i kształconych, nie da się odpowiedzieć zdecydowanie ani twierdząco, ani przecząco wyłącznie na podstawie przepisów prawnych obowiązujących w czasie minionym.

Podsumowanie

Prawo szkół wyższych obowiązujące w badanym okresie nie pozwalało na ustalenie różnicy znaczeniowej między pojęciami „kształcenie” oraz „nauczanie”. Wyjaśnieniu znaczenia obu pojęć nie sprzyjała ówczesnie ani doktryna, ani przepisy prawne. Ustalenie tego, czy począwszy od 1920 r., w szkole wyższej nauczano czy kształcono, wymagało uwzględnienia i rozważenia podstawowych warunków procesu kształcenia, tj. kadry kształcącej i kształconych (studentów), celów i treści kształcenia (planów i programów studiów) oraz infrastruktury dydaktycznej.

Podstawowy filar procesu kształcenia stanowiła kadra kształcąca i studenci. Od grupy pierwszej, różnie przez prawo na przestrzeni lat określanej: grono nauczycielskie, pracownicy naukowcy, nauczyciele akademicy, pracownicy naukowo-dydaktyczni, wymagano wysokich kwalifikacji naukowych i moralnych. Studenci mieli czerpać z ich wiedzy, nabywać umiejętności dla dobra ogółu i pożytku własnego. Wymagania stawiane kadrze dydaktycznej zmieniały się w niewielkim stopniu, w niewielkim stopniu różne też były oczekiwania wobec kandydatów zamierzających podjąć studia, w nieznacznym stopniu zmieniały się także zakresy obowiązków i praw studentów w procesie realizacji celów dydaktycznych. Począwszy od 1920 r., w szkołach wyższych mogli pobierać naukę wolni słuchacze, bez prawa składania egzaminów.

W Polsce międzywojennej studia prowadzono wyłącznie w trybie dziennym. Od tego trybu nie odstąpiono również w kolejnych latach po II wojnie światowej. Stopniowo rozszerzano jednak możliwości studiowania na osoby łączące studia z pracą zawodową przez wprowadzenie studiów w trybie wieczorowym, zaocznym i eksternistycznym. Jedynie w okresie Polski międzywojennej studia były odpłatne. Począwszy od rozwiązań przyjętych po II wojnie światowej, studia w trybie dziennym nie wymagały opłat; odpłatność obowiązywała natomiast na studiach prowadzonych dla osób łączących je z pracą zawodową.

Ewolucji rozwiązań podlegały także treści kształcenia (programy i plany nauczania). Przyjmowanie różnych w tej mierze rozwiązań sprowadzało się zarówno do procedury opracowania i wdrażania planów i programów nauczania, jak i do merytorycznej ich zawartości. Samodzielność szkół wyższych podlegała w tym zakresie rozszerzaniu bądź zawężaniu, odpowiednio do ówczesnie przyjmowanych na przemian rozwiązań centralistycznych i decentralistycznych.

Realizacja planów i programów nauczania wiązała się z koniecznością stworzenia materialnych warunków dla ich realizacji. W Polsce międzywojennej prawodawca w odniesieniu do szkół akademickich prywatnych i szkół nieakademickich formułował je dość ogólnie – wymagał, by były należycie wyposażone (1920, 1933), państwowym szkołom akademickim natomiast, mocą ustawy, przekazał w używanie gmachy i zakłady będące własnością państwa wraz z urządzeniami (1920). W 1947 r. zrewidowano przepisy w zakresie majątku państwowych szkół akademickich. Mogły go użytkować jedynie te z nich, które zachowały osobowość prawną. Szkoły wyższe mogły tworzyć i posiadać majątek własny z zapisów i darowizn, później także z opłat za studia, a począwszy od 1920 r. do końca obowiązywania ustawy z 1982 r., w zarządzaniu nim były samodzielne.

Mimo ogólnie pozytywnej oceny warunków stawianych szkołom wyższym w procesie kształcenia na pytanie, czy w okresie od 1920 r. do końca obowiązywania ustawy z 1982 r. szkoły wyższe nauczały czy kształciły studentów, trudno odpowiedzieć wprost i pewnie. Pewne niewątpliwie było to, że instrumenty prawne, warunki, jakimi dysponowały szkoły wyższe, i podejmowane przez nie faktyczne działania służyły realizacji celów dydaktycznych, i to zarówno wtedy, gdy szkołom przyszło funkcjonować w warunkach lepszych, jak i wówczas, gdy znajdowały się w sytuacji trudniejszej. To natomiast, czy szkoły wyższe były w owym czasie kuźnią talentów, czy raczej ich mury opuszczali absolwenci z wiedzą niedającą się wykorzystać w praktyce, w największym stopniu zależało od osób stanowiących filar procesu kształcenia, czyli kadry kształcącej mającej kwalifikacje naukowe i dydaktyczne, ale także, co ważne, kwalifikacje moralne, etyczne, a ponadto od studentów należycie przygotowanych do studiów i studiowania, swym zachowaniem nieuwłaczających godności akademickiej.

LEGAL DETERMINANTS OF THE EDUCATION PROCESS IN SCHOOLS OF HIGHER EDUCATION BETWEEN 1920 AND 1990 (PART II)

Summary

During the period under analysis, neither the doctrine, nor the available legal sources provided any help that would enable to differentiate between the concept of educating and teaching at schools of higher education. When referring to teaching, the legislator used the term with respect to the education provided to students, while when referring to the term education, the legislator would only adopt solutions conducive to the teaching.

Apart from providing education and/or teaching, schools of higher education were also responsible for the upbringing of their students. This paper's focus is on the meaning and extent of the triad of concepts: "educating-teaching-upbringing" based on the opinions presented in the doctrine and the legal regulations in force in Poland in the years 1920–1990. Understanding of each of these concepts constituted a starting point for further research and interpretation of the legal solutions adopted in order to identify the fundamental elements of the education process.

Over the period 1920–1990, the legal status of schools of higher education was not uniform (there were state and non-state (private) ones, vocational or purely academic). The regime and management of those schools as well as the rights and duties of their staff and students also differed depending on the type of school. The academic staff was required to demonstrate high academic qualifications and exemplary morale, while students were expected to be creative and capable of understanding the content taught. Although it was the teachers and the students together who constituted the pillar of the education process, in order to achieve the didactic goals schools of higher had to satisfy certain conditions specified by law, such as: properly selected faculty members, specified rules of recruitment and enrolment, organisation of the teaching and development of relevant courses and syllabi for each year of study, and ascertainment of adequate conditions for their realisation (teaching infrastructure, financing etc.) These requirements had to be met by both type of school: public and private likewise. Each reform in higher education (carried out in 1920, 1933, 1947, 1951, 1958 and 1982) brought about subsequent modifications of those requirements and obligations, which were implemented accordingly. Since schools of higher education were not immune to political and socio-economic changes, the reforms in education which they subsequently underwent included alternately centralistic and de-centralistic solutions.

Keywords: schools of higher education in the Second Republic of Poland and in the Polish People's Republic – teaching in schools of higher education – requirements needed to implement the education process